

IZMEĐU ČASNOG EGZILA I OSTRACIZMA
UNUTARNJE I VANJSKOPOLITIČKE PRILIKE U KRALJEVINI SRBA,
HRVATA I SLOVENACA – KONTEKST ODLASKA ANTE PAVELIĆA U
INOZEMSTVO U SIJEČNJU 1929. GODINE

Matko GLOBAČNIK
Centar za komparativnohistorijske i
interkulturalne studije Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Hrvatska

UDK: 94(497.1)“1918/1941“:
329.17(497.5)“1929“
DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/94kl4cxl0m>
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 22. siječnja 2019.

U radu se na temelju neobjavljenih arhivskih izvora, onovremene periodike te primarne i sekundarne literature istražuje širi kontekst odlaska Ante Pavelića iz Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u siječnju 1929. godine. Rasvjetljava se unutarnjopolitičko i vanjskopolitičko djelovanje najrelevantnijih aktera hrvatske politike s obzirom na beogradski režim u periodu od atentata na Stjepana Radića do proglašenja Šestosiječanjske diktature, kao i djelovanje relevantnih vanjskopolitičkih faktora koji su tada utjecali na unutarnjopolitičko stanje Kraljevine SHS, s kojima je Pavelić bio u kontaktu i koji će biti presudni u kasnijem razvitku njegova ustaškog pokreta. U takvu kontekstu autor ocrtava različite pravce na sve heterogenijoj političkoj sceni u Hrvatskoj unutar Kraljevine SHS. Time se pozicioniraju Pavelićeve političke koncepcije prema koncepcijama ostalih predstavnika relevantnijih pravaca hrvatske politike u trenutku njegova emigriranja, što će biti jedan od odlučujućih čimbenika i u njihovu budućem međusobnom odnosu.

Ključne riječi: Ante Pavelić, Ante Trumbić, Aleksandar Karađorđević, Seljačko-demokratska koalicija, Hrvatski blok, Kraljevina SHS, međuratna Jugoslavija, Velika Britanija, Francuska, Unutarnja makedonska revolucionarna organizacija (VMRO), fašistička Italija.

UVOD¹

Odlazak Ante Pavelića, tadašnjeg narodnog zastupnika i budućeg poglavnika ustaške Nezavisne Države Hrvatske, iz Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca² u siječnju 1929. godine, iako prepoznat kao važan povijesni trenutak, u dosadašnjoj je historiografiji bio raspravlján gotovo isključivo u kontekstu proglašenja diktature kralja Aleksandra Karađorđevića ili utemeljenja

¹ Srdačno zahvaljujem anonimnim recenzenti(ca)ma i uredništvu časopisa na temeljitom čitanju i korisnim savjetima u vezi rukopisa ovoga članka.

² Iako Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca službeno nije preimenovana u Kraljevinu Jugoslaviju do reformi kralja Aleksandra Karađorđevića u listopadu 1929. godine, dakle nakon proglašenja njegove osobne diktature, u tekstu će se radi jednostavnosti Jugoslavija i Kraljevina SHS koristiti kao sinonimi.

ustaškog pokreta.³ Međutim, jednako je važno pitanje unutarnjopolitičkog i vanjskopolitičkog konteksta u kojemu je Pavelić napustio Jugoslaviju jer je on važan pokazatelj budućeg odnosa različitih zastupnika značajnijih pravaca u hrvatskoj politici i relevantnih stranih sila prema ustaškom pokretu.

Glavni je cilj ovoga rada stoga rekonstruirati Pavelićeve postupke u kontekstu unutarnjopolitičkog stanja u Kraljevini SHS i vanjskopolitičkih faktora koji su utjecali na nju od atentata na Stjepana Radića u Narodnoj skupštini u Beogradu (20. lipnja 1928.) do proglašenja diktature kralja Aleksandra (6. siječnja 1929.), zatim kontekstualizirati, a time i rasvijetliti Pavelićeve intencije pomoću izvora koji potječu iz uskog kruga njemu bliskih političara i intelektualaca. Istražuje se i sâma politika Hrvatske stranke prava (HSP) pod efektivnim Pavelićevim vodstvom u ovome vremenu, ali je u skladu s naslovom ovoga rada primarni fokus na djelovanju ostalih hrvatskih političkih stranaka i državnih vlasti. Također se analizira odnos između tadašnjih potencijalnih Pavelićevih vanjskopolitičkih saveznika i budućih podupiratelja njegova ustaškog pokreta, ponajprije Unutarnje makedonske revolucionarne organizacije (VMRO) i fašističke Italije s jedne, te Kraljevine SHS s druge strane. Pristupom koji rasvjetljuje perspektivu svih značajnijih aktera u ovome vremenu u relevantnom međunarodnom kontekstu moguće je točnije utvrditi idejne i ideološke sličnosti i razlike u političkim koncepcijama Pavelića i ostalih hrvatskih političara prema priželjkivanom političkom razvoju Hrvatske unutar ili izvan Jugoslavije, u jednom od sudbonosnih trenutaka hrvatske povijesti 20. stoljeća.⁴

UNUTARNJOPOLITIČKO STANJE U HRVATSKOJ OD ATENTATA U SKUPŠTINI DO TRUMBIĆEVE DIPLOMATSKE MISIJE U INOZEMSTVO

Nije prošlo puno vremena od zbližavanja dotadašnjih ljutih neprijatelja, čelnika Hrvatske seljačke stranke (HSS) Stjepana Radića i Samostalne

³ Usp. primjerice Ladislaus HORY, Martin BROSZAT, *Der kroatische Ustascha-Staat 1941–1945*, Stuttgart, 1964., 18 – 19; Bogdan KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb, 1983., 51; Mario JAREB, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Zagreb, 2006., 72 – 79; James J. SADKOVICH, *Italija i ustaše 1927.–1937.*, Zagreb, 2010., 86.

⁴ U ključnom dijelu ovoga rada, istraživanju razvoja idejnih sličnosti i razlika između Pavelića te užeg kruga ostalih hrvatskih političara i intelektualaca na temelju izvora koji pokazuju njihov međusobni odnos (poput pisama ili dnevnika), ovaj rad okvirno slijedi metodologiju konstelacijskog istraživanja. O tome v. Marcelo R. STAMM, *Konstellationsforschung – Ein Methodenprofil. Motive und Perspektiven*, *Konstellationsforschung* (ur. Martin Mulsow i Marcelo Stamm), Frankfurt am Main, 2005., 31 – 73.

demokratske stranke (SDS) Svetozara Pribičevića, koji su iznenadili javnost 11. studenoga 1927. stvorivši Seljačko-demokratsku koaliciju (SDK), do atentata koji je na Radića u Narodnoj skupštini u Beogradu izvršio Puniša Račić 20. lipnja 1928. godine.⁵ S obzirom na oštru borbu SDK-a protiv Vlade koju su vodile Narodna radikalna stranka (NRS) i Demokratska stranka (DS) s glasačkim uporištem u Srbiji, uz pomoć Slovenske ljudske stranke (SLS) i Jugoslavenske muslimanske organizacije (JMO), nije iznenađujuće da su se gotovo od trenutka atentata u javnom mnijenju Kraljevine SHS nakon početnog šoka pojavili snažni glasovi koji su u Račićevu činu vidjeli prste beogradskog režima, pa i sâmoga kralja Aleksandra.⁶ Djelatnost SDK-a nakon atentata, koji je za državu označio uvođenje „ratnoga stanja“,⁷ isprva se svela na zahtijevanje ostavke Vlade, raspuštanja Skupštine i raspisa izbora. U razdoblju od donošenja rezolucije Koalicije na njezinu svojevrsnom saboru u Zagrebu 1. kolovoza, neposredno

- ⁵ O političkim zbivanjima u Kraljevini SHS od stvaranja SDK-a do atentata u Skupštini usp. Svetozar PRIBIČEVIĆ, *Diktatura kralja Aleksandra*, Zagreb, 1990., 47 – 60; Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1942., 361 – 389; Hrvoje MATKOVIĆ, *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*, Zagreb, 1972., 212 – 223; Ljubo BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941. Iz povijesti hrvatskog pitanja*, knj. I, Zagreb, 1974., 17 – 19; B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 16 – 21, 24 – 25; Bosiljka JANJATOVIĆ, Stjepan Radić: progoni, suđenja i ubojstvo, 1919.–1928. godine, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 29, Zagreb, 1996., 234 – 235; Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb, 1999., 229 – 252.
- ⁶ Za sâm atentat dostupno je vrijedno, ali zastarjelo istraživanje pisano s određenom agendom: Zvonimir KULUNDŽIĆ, *Atentat na Stjepana Radića*, Zagreb, 1967., 211 – 394. O načinu kako su prve informacije o atentatu u Skupštini došle u Zagreb te reakciji javnosti u gradu i na selu u Hrvatskoj v. Josip HORVAT, *Zapisi iz nepovrata*, Zagreb, 1983., 287 – 288. Za izvještaje novina v. Slava borcima za pravicu i slobodu, *Narodni val*, br. 142, 21. 6. 1928.; Krv je pala; Odgovor grada Zagreba, *Jutarnji list*, br. 5881, 21. 6. 1928.; Prosto umorstvo na Hrvatskim nar. zastupnicima u Beogradu, *Hrvat*, br. 2536, 20. 6. 1928.; Krvave demonstracije u Zagrebu, *Hrvat*, br. 2537, 21. 6. 1928. Brojne su hrvatske novine u prvi mah bile zabranjene zbog „raspirivanja nacionalne mržnje“ (Nadežda JOVANOVIĆ, Prilog proučavanju odjeka atentata u Narodnoj skupštini 20. juna 1928., *Časopis za suvremenu povijest*, god 2, br. 1 (1970), 63). S druge se strane, *Politika*, čiji je skupštinski izvjestitelj bio Gojko Božović, kojega je Radić navodno „veoma volio“ (Z. KULUNDŽIĆ, *Atentat na Radića*, 360), ograničila na izvještavanje prikupljenih činjenica i izjava: Ubistvo Pavla Radića i dr. Basaričeka, Odjek u Zagrebu, *Politika*, br. 7233, 21. 6. 1928. Prevladavajuće je mišljenje, pak, u hrvatskoj javnosti bilo da je kralj „sve to organizirao, to je skovano u dvoru“. V. Bratoljub KLAIĆ, Jedna mladost u sjeni Stjepana Radića, *Forum*, br. 1–2, Zagreb, 1971., 81.
- ⁷ Hrvatska – Državni arhiv u Zagrebu (dalje: HR-DAZG), fond 849, Ivan Peršić (dalje: IP), kut. 3, „Era Heinzl“, str. 1: „Poslije smrti Stjepana Radića nastala je u Eshaeziji neka vrst ratnoga stanja. Na jednoj strani sva Srbija, na drugoj sva Hrvatska, podpomognuta Sv. Pribičevićem i njegovim Srbima, većim dielom iz Vojvodine. Tu se našlo i nešto bosanskih zemljoradnika.“ Ovakve tvrdnje o potpunom homogenizaciji hrvatskog naroda nakon atentata na Radića često je preuzimala kasnija historiografija (usp. M. JAREB, *Ustaško-domobranski pokret*, 49). Međutim, kako će se pokazati u omeo radu, slika je u hrvatskoj politici bila kompleksnija.

prije Radićeve smrti 8. kolovoza, nakon čega je za predsjednika HSS-a izabran Vladko Maček, pa do proglašenja Šestosiječanjske diktature, nastavljena je borba protiv srbijanske hegemonije i njezinih posljedica bojkotiranjem rada Narodne skupštine, ali se i zahtijevalo revidiranje Vidovdanskog ustava te federativno preuređenje države. U tome su cilju predstavnici HSS-a poduzeli napore kako bi u inozemstvu predstavnike relevantnih stranih država upoznali s unutarnjopolitičkom krizom u Kraljevini SHS, ali je znatniji uspjeh u tome smjeru izostao.⁸

Pavelićev je HSP, međutim, u to vrijeme politički surađivao s Trumbićevom Hrvatskom federalističkom seljačkom strankom (HFSS) unutar Hrvatskog bloka, a obojica su na parlamentarnim izborima 11. rujna 1927. izabrani u Zagrebu za narodne poslanike u Narodnoj skupštini u Beogradu.⁹ Koristeći se teškim gospodarskim stanjem u državi, posebice u Zagrebu,¹⁰ Pavelić je za

⁸ Iako je na čelo Vlade došao predsjednik SLS-a Anton Korošec, na vlasti je i nakon atentata bila koalicija istih stranaka (NRS-a, DS-a, SLS-a i JMO-a). O krutom centralističkom ustrojstvu Kraljevine SHS v. Bosiljka JANJATOVIĆ, Karađorđevićvska centralizacija i položaj Hrvatske u Kraljevstvu (Kraljevini) SHS, *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 27, br. 1, Zagreb, 1995., 55 – 76. O djelatnosti SDK-a od atentata u Skupštini do proglašenja Šestosiječanjske diktature v. Vladko MAČEK, *In the Struggle for Freedom*, New York, 1957., 110 – 118 [*Memoari*, Zagreb, 2003., 112 – 118]; Todor STOJKOV, O spoljnopolitičkoj aktivnosti vođstva Seljačko-demokratske koalicije uoči Šestojanuarske diktature, *Istorija XX veka. Zbornik radova*, sv. IX, Beograd, 1968., 293 – 334; H. MATKOVIĆ, *Pribičević i SDS*, 223 – 237; LJ. BOBAN, *Maček i politika HSS-a*, I, 19 – 39; B. JANJATOVIĆ, Stjepan Radić: progoni, suđenja i ubojstvo, 235 – 236; J. J. SADKOVICH, *Italija i ustaše 1927.–1937.*, 71 – 72; Zlatko BEGONJA, Ivan Pernar o hrvatsko-srpskim odnosima nakon atentata u Beogradu 1928. godine, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 51, Zadar, 2009., 203 – 218.

⁹ Hrvatski je blok osnovan 19. lipnja 1927., a njega su činili HFSS, HSP i Hrvatski republikanski seljački savez. Politički program oslanjao mu se na historističko hrvatsko državno pravo. V. Ljubomir ANTIĆ, Hrvatska federalistička seljačka stranka, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofškoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 15, Zagreb, 1982., 189, 193; B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 16 – 18.

¹⁰ Hrvatska – Hrvatski državni arhiv (dalje: HR-HDA), fond 819, Vjekoslav Spinčić, kut. 119, „Fran Brnčić Vjekoslav Spinčiću, 25. 10. 1928.“ Ovaj izvor svjedoči da su tada u Zagrebu prilike bile „takve, da niti svršeni pravnici i maturanti trgovačke škole i trgovačke akademije ne mogu dobiti nikakva zaposlenja, jer vlada velika stagnacija u trgovini i industriji, radi česa [!] sve veće tvrtke i banke reduciraju svoje činovništvo tako, da imademo ovdje u Zagrebu masu intelektualaca, koja se nezaposlena šeće Zrinjecom i Ilicom.“ U tome se ove tvrdnje razlikuju prema onima u korisnoj radnji Gorana HUTINCA, *Djelovanje zagrebačke Gradske uprave u međuratnom razdoblju (1918–1941)*, dok. dis., Zagreb, 2011., 130, gdje se navodi da se u Zagrebu ni „sredinom 1931. godine nezaposlenost još nije pojavila“. Za analizu zagrebačkog gradskog proračuna tijekom 1928. godine v. Sabina FERHADBEGOVIĆ, *Prekäre Integration. Serbisches Staatsmodell und regionale Selbstverwaltung in Sarajevo und Zagreb 1918–1928*, München, 2008., 301 – 303. O teškom gospodarskom stanju u Dalmaciji v. Aleksandar JAKIR, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen. Agrarische und urbane Lebenswelt und das Scheitern der jugoslawischen Integration*, München, 1999., 304 – 310.

osnovu svojega političkog djelovanja uzimao ideju slobodne hrvatske države kao države blagostanja i socijalne pravde. Oštroj je kritici podvrgavao planirani državni proračun za razdoblje od travnja 1928. do ožujka 1929. godine prema kojemu su prečanski krajevi trebali u državnu blagajnu uplatiti oko tri četvrtine svih daća, a Srbija s Crnom Gorom i Makedonijom samo jednu četvrtinu.¹¹ Ključni je trenutak i za Pavelića bio atentat na Radića (kojega je do tada u političkim istupanjima napadao) jer je dijelom tjerao vodu na mlin njegovoj politici radikaliziranja konfrontacije između predstavnika hrvatskog naroda, koji su u njegovoj koncepciji trebali među sobom posve „zbiti redove“, i beogradskog režima. Zbog toga je bio i logičan njegov potez ulaska u zastupnički klub HSS-a 2. kolovoza zajedno s Trumbićem, odmah nakon rezolucije SDK-a koja je pozivala na okupljanje svih političkih stranaka u borbi protiv srbijanskog hegemonizma.¹²

Međutim, koordinacija političkih akcija i proces donošenja odluka u Hrvatskom bloku, toj koaliciji starih milinovaca i frankovaca, bio je složen i tajan proces. On se najčešće odvijao u uskim krugovima stranački najutjecajnijih političara i intelektualaca, jednom sa strane HFSS-a kojemu su pripadali Trumbić, Fran Barac, Marijan Španić i Milovan Žanić, te drugom sa strane HSP-a u koji su spadali Pavelić, Mile Budak, Stjepan Javor, Branimir

¹¹ *Stenografske beleške Narodne Skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Redovan saziv za 1927/28. god., I knjiga (Od I prethodnog do IX redovnog sastanka), Beograd, 1928., 57; Redovan saziv za 1928/29. god., IV. knjiga (Od XXXI do XXXVII redovnog sastanka), Beograd, 1928., 95 – 96, 107 – 109, 141 – 143, 257 – 260; B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 17 – 21 (u ovoj su knjizi pretiskane i zainteresiranim čitateljima lako dostupne prethodno citirane stenografske bilješke); R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 370 – 371; Ante PAVELIĆ, *Doživljaji*, II, Sesvete, 1998., 159 – 161; B. JANJATOVIĆ, *Karadorđevićevska centralizacija*, 71 – 74.

¹² Pristup narodnih zastupnika grada Zagreba dra. Ante Pavelića i dra. Ante Trumbića u zastupnički dom H. S. S., *Hrvatsko pravo*, br. 5173, 11. 8. 1928.; Ante PAVELIĆ, *Putem hrvatskog državnog prava. Poglavnikovi govori, izjave i članci prije odlaska u tuđinu*, Zagreb, 1942., 11, 75 – 76; A. PAVELIĆ, *Doživljaji*, II, 181 – 182; B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 11, 26 – 27; LJ. ANTIĆ, *Hrvatska federalistička seljačka stranka*, 203 – 206; Ivo PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić. Politička shvaćanja i djelovanje*, Split, 1991., 210. Pavelić je 3. kolovoza 1928. izjavio da je atentat u Skupštini „unaprijed smišljeno i dogovoreno djelo“ koje je upereno protiv čitavog hrvatskog naroda te je izlaz iz krize vidio jedino u potpunoj hrvatskoj nezavisnosti koje se može postići jedino slogom „svih hrvatskih narodnih redova“. Vrijedi naglasiti da je ulazak Trumbića i Pavelića u zastupnički klub HSS-a, a time i klub SDK-a, pojačao nesuglasice u SDS-u, pa je tako Prvislav Grisogono, ugledni samostalac iz Splita i bivši ministar, uputio protest Pribičeviću i Mačeku. Naime, smatrao je „opasnim prilaženje Koaliciji elemenata koji su prije pokolja u Narodnoj skupštini konstantno ignorirali Srbe i jedino isticali hrvatstvo, hrvatski narod i hrvatsku državu“. H. MATKOVIĆ, *Pribičević i SDS*, 230.

Jelić i Gustav Perčec.¹³ Iako neko vrijeme ni uži krug utjecajnih ljudi u HFSS-u, zbog bivših nesuglasica s Radićem, a svakako prije njegove smrti, nije htio pridavati preveliku pozornost atentatu u Skupštini kako ne bi ojačavao SDK,¹⁴ Trumbić je ubrzo dao svojoj stranci novi smjer koji je trebao spriječiti nastojanja beogradskog režima da „stiša duhove“.¹⁵ On nije razmišljao o zaoštavanju unutarnjopolitičke situacije poput Pavelića, već se svojim planovima približio vodstvu HSS-a, pripremajući diplomatsku misiju državama koje su zagovarale versailleski poredak i koje su stoga mogle biti zabrinute potencijalno teškom unutarnjom krizom Kraljevine SHS. S obzirom na to da političkom djelatnošću sâm nije htio istupiti zbog u to vrijeme općenito snažnog „pritiska iz Beograda“,¹⁶ za misiju je isprva predvidio slavnog arheologa Franu Bulića koji bi se kao međunarodno čuven znanstvenik mogao obratiti francuskom premijeru Raymondu Poincaréu čiju je naklonost uživao.¹⁷

¹³ HR-DAZG, IP, kut. 3, „Spis br. 62“, str. 1 [spomenuti je izvor u arhivskom inventaru naslovljen „Prve godine diktature kralja Aleksandra“, a pod tim je naslovom i objavljen u Ivan PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, Zagreb, 2002., 229 – 267]; A. PAVELIĆ, *Doživljaji*, II, 180. Navedeni članovi HFSS-a bili su po Ivanu Peršiću najutjecajniji, ali uz njih kao poznatije članove Stranke svakako treba spomenuti, osim dakako sâmega Peršića kao njezina tajnika, i Svetozara Rittiga, Stjepana Srkulja i Kerubina Šegvića. Ljubo Boban pogrešno navodi da su Rittig i Šegvić bili „pristaše Hrvatske pučke stranke“. Naime, do tada je pristaša HPS-a bio njima bliski Frane Bulić. V. B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 51; LJ. ANTIĆ, *Hrvatska federalistička seljačka stranka*, 215; LJ. BOBAN, *Prilozi za biografiju*, 191; M. JAREB, *Ustaško-domobranski pokret*, 54 – 55.

¹⁴ Hrvatska – Arhiv Konzervatorskog odjela u Splitu (dalje: HR-AKOST), Ostavština Frane Bulića (dalje: BO), f. 20, „Kerubin Šegvić Frani Buliću, 21. 7. 1928.“ U citiranom je pismu Šegvić tvrdio da je jedna od njegovih lokalnih splitskih afera puno teža nego „hitac Puniše Račića“. Vinka Bulić, o kojoj više dalje u tekstu, je, pak, u dnevnik zapisala da je Trumbić do tada uvijek govorio o Radiću s omalovažavanjem. Hrvatska – Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu (dalje: HR-NSK), R 7978/A/6, Vinka Bulić, „Dnevnik II/1“, str. 180 (podosta drugačija verzija ovoga dijela dnevnika dostupna je u HR-AKOST, BO, f. 17).

¹⁵ Hrvatska – Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (dalje: HR-AHAZU), fond 4, Jugoslavenski odbor (dalje: JO), kut. 314, Trumbićev zapis od 12. 7. 1928. Vrijedi napomenuti da je na Radićevu pogrebu 8. kolovoza 1928. u Zagrebu Trumbić istaknuo tisućgodišnju državnu samostalnost Hrvatske, izražavajući uvjerenje da će „iskrena i nepatvorena narodna volja“ pretvoriti Hrvatsku u „dom rada i međusobne ljubavi, dom slobode i plemenitih natjecanja“ te je pozvao sve druge narode u Kraljevini SHS u borbu za opće dobro. ANTE TRUMBIĆ, *Izabrani politički spisi*, Zagreb, 1998., 253 – 255.

¹⁶ HR-AHAZU, JO, kut. 314, Trumbićev zapis od 12. 7. 1928.

¹⁷ HR-AKOST, BO, f. 17, „Ante Trumbić Frani Buliću, 10. 12. 1927.“ Ovo je pismo, zajedno s Bulićevom ranijom političkom djelatnošću u Parizu 1919. godine, vjerojatno najraniji razlog kasnijeg Trumbićeva odabira Bulića za planiranu diplomatsku misiju. S pismom je naime po Bulićevoj želji dostavio „prijepis onoga pasusa Poincaréove knjige, koji se na Vas odnosi“. Radilo se o djelu u deset svezaka, *Au service de la France. Neuf années de souvenirs* u okviru kojega je 1926. godine izdan treći svezak, *L'Europe sous les armes 1913*. U njemu je Poincaré opisao kako ga je Bulić vodio po ruševinama stare Salone, ali i njihov kasniji susret u Parizu 1919. godine. Više o tome v. u

Bulića je još u svibnju 1928. na staro poznanstvo s Poincaréom podsjetio njegov šef kabineta Henri Grignon, koji je sa suprugom na proputovanju kroz Split bio stručno proveden Dioklecijanovom palačom, a u srpnju mu je Grignon prosljedio Poincaréovu fotografiju.¹⁸ Na to je Bulić sredinom rujna odgovorio Poincaréu isprikom jer mu nije mogao osobno zahvaliti u Parizu, gdje je planirao putovanje, poslavši mu umjesto toga svoje djelo o Dioklecijanovoj palači.¹⁹ Poincaréova naznaka Buliću da će ga rado dočekati u Parizu zasigurno je potaknula i Trumbića da na taj način politički utječe na francuskog čelnika.²⁰ Najkasnije je sredinom rujna Trumbić povjerio Buliću svoje tajne planove o razgovoru s neimenovanim „prijateljem“ (Svetozarom Rittigom) koji je trebao podnijeti trošak putovanja, instruirajući ga da početkom listopada dođe u Zagreb.²¹ Vinka Bulić, supruga don Franina sinovca Mate, u dnevnik je zapisala da su Trumbić „i njegovi najintimniji prijatelji u Zagrebu“ u tajnosti povjerali diplomatsku misiju Buliću. Naime, on bi, „kao odlična osoba i stari znanac“ Poincaréa, koji se još živo sjećao njegovih predratnih proročanskih riječi o neodrživosti Austro-Ugarske, sada trebao poći u Pariz i u razgovoru s francuskim premijerom prikazati prilike u Hrvatskoj te mu dati „svoje mišljenje o budućem položaju Hrvata u Jugoslaviji“.²²

U sljedećem pismu u kojemu je Bulića savjetovao o tajnom putovanju u Pariz, o nemogućnosti Rittiga (koji je pristao financirati putovanje) da mu bude pratilac, predlažući mu kao zamjenu Josipa Barača, Trumbić je napomenuo da je Poincaréov

Arsen DUPLANČIĆ, Sjećanja Ivana Milčetića na Split i Franju Bulića, *Kulturna baština*, br. 15, Split, 1984., 44 – 45; Ljubo BOBAN, Prilozi za političku biografiju don Frane Bulića (1914–1932), *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, br. 18, Zagreb, 1985., 175, 192 – 193.

¹⁸ HR-AKOST, BO, f. 17, „Vid Vuletić Vukasović Frani Buliću, 18. 5. 1928.“, „Slavko Radić Frani Buliću, 19. 5. 1928.“, „Henri Grignon Frani Buliću, 13. 6. 1928.“ Neki splitski arhivski izvori koji se ovdje citiraju samo su dijelom, a ne u cijelosti, objavljeni u radu koji je nažalost vrlo teško klasificirati jer se ne radi ni o znanstvenom članku ni o izdanju izvora u punome smislu riječi: LJ. BOBAN, Prilozi za biografiju, 191 – 198.

¹⁹ HR-AKOST, BO, f. 17, „Frane Bulić Raymondu Poincaréu, 12. 9. 1928.“ Radi se o knjizi koju je Bulić napisao u suradnji s Ljubom Karamanom, a izdala ju je Matica hrvatska: *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Zagreb, 1927.

²⁰ HR-AKOST, BO, f. 17, „Raymond Poincaré Frani Buliću, 20. 9. 1928.“

²¹ HR-NSK, R 7978/A/6, Vinka Bulić, „Dnevnik II/1“, str. 180, 182; HR-AKOST, BO, f. 17, Vinka Bulić, „Neuspjelo putovanje k ministru predsjedniku Poincaréu u Pariz. Iz mog dnevnika“, str. 3; HR-AKOST, BO, f. 17, „Ante Trumbić Frani Buliću, 18. 9. 1928.“; LJ. BOBAN, Prilozi za biografiju, 192. Da je obnavljanje osobnih veza Poincaréa i Bulića potaknuto, ili barem potpomognuto Trumbićem, pokazuje i postscriptum citiranog pisma: „Nadam se da ste odpremili ono pismo sa Vašom knjigom [Poincaréu].“

²² HR-NSK, R 7978/A/6, Vinka Bulić, „Dnevnik II/1“, str. 180; HR-AKOST, BO, f. 17, Vinka Bulić, „Neuspjelo putovanje k ministru predsjedniku Poincaréu u Pariz. Iz mog dnevnika“, str. 1.

odgovor na njegovo pismo „vrlo značajna stvar“.²³ Jer Bulićeve su riječi, „ne samo kao učenjaka, nego i kao čovjeka“, o tada moćnoj Austro-Ugarskoj toliko snažno djelovale na Poincaréa da ih je poslije mnogo godina objelodanio u svojem velikom djelu, „čime je očito htio naglasiti, kako je Vaš sud bio stvaran i dubok, da se je ostvario kao proročanstvo“. „Po primjeru toga ranijeg događaja“, Trumbić je pomislio da bi bilo dobro da Bulić dođe u doticaj s Poincaréom koji bi ga zasigurno iz vlastite inicijative pitao o „izvanredno teškoj situaciji“ u Jugoslaviji, a Bulićev će odgovor on uvažiti „više nego da mu to isto kaže ma koji od naših političara“.²⁴ Na taj bi način, u Trumbićevoj zamisli, Bulićevi nazori o stanju u Jugoslaviji zasigurno utjecali na Poincaréa tako da bi on o njima vodio računa „u odnošajima sa Beogradom“.²⁵ Što se tiče Bulićevih nazora, on je u tome razgovoru svakako trebao spomenuti 20. lipnja „kao jedan od najznačajnijih dana hrvatske povijesti“ jer je on „osvijestio naše ljude da oni upravo čeličnom odlukom stoje sada na braniku svojih pogaženih prava“.²⁶ Zasigurno je trebao zagovarati federalno preuređenje države, ali je trebao biti oprezan jer, kako je Trumbić zapisao, njegov federalizam nije isti kao „u Francuskoj, gdje znači regionalizam i antirepublikanstvo. Ovdje znači mogućnost bolje uprave i uvjet napretka“.²⁷

²³ HR-AKOST, BO, f. 17, „Ante Trumbić Frani Buliću, 29. 9. 1928.“; HR-NSK, R 7978/A/6, Vinka Bulić, „Dnevnik II/1“, str. 181; HR-AKOST, BO, f. 17, Vinka Bulić, „Neuspjelo putovanje k ministru predsjedniku Poincaréu u Pariz. Iz mog dnevnika“, str. 3.

²⁴ HR-AKOST, BO, f. 17, „Ante Trumbić Frani Buliću, 3. 10. 1928.“ Zbog ovakvih zamisli Trumbić nije htio da Bulić Poincaréu predaje političku promemoriju, koja bi bacila sjenu na karakter Bulićeva putovanja i njegovu nepristranost, a što je on isprva planirao u suradnji sa Šegvićem. Dva slična koncepta sastavljene promemorije napisana su na talijanskom jeziku i sačuvana u HR-AKOST, BO, f. 20, „Promemoria“. Iz historističkog je temelja jasno da je Šegvić imao znatnu ulogu u njezinu sastavljanju (a to potvrđuje i Vinka Bulić u HR-NSK, R 7978/A/6, Vinka Bulić, „Dnevnik II/1“, str. 181), iako se zauzimala za ciljeve u duhu Trumbićeva federalizma, odnosno HFSS-a. Na početku promemorije ističe se civilizacijska uloga Francuske u stvaranju Jugoslavije kao bedema od germanskog prodora na Istok. Hrvati su odavno, tvrdi se dalje, gledali na Francusku kao na simbol civilizacije i ljudskog napretka, a posebno Kvaternik, Strossmayer i Starčević koji su unaprijedili jugoslavensku ideju započetu s Napoleonovim Ilirskim provincijama. Međutim, velikosrpski hegemonizam, povijesno uvjetovan razlikom između Srbije i prečanskih krajeva, novu je državu pretvorio u neuspjeh. Zbog toga se promemorija zauzimala za federalno preuređenje po kriteriju povijesnih zemalja i za njihovo razgraničenje po odlukama većine naroda u spornim krajevima, za slobodan razvoj i udovoljavanje legitimnim težnjama triju naroda: Srba, Hrvata i Slovenaca. U tome su cilju u reformiranoj državi zajednički trebali biti samo dinastija s vanjskim poslovima, vojskom, trgovinom, središnjom bankom i valutom, ali pod kontrolom parlamenta, a predlagalo se i premještanje glavnog grada iz Beograda u Sarajevo. Međutim, krajem je rujna Šegvić promijenio mišljenje, nagovarajući Bulića da odustane od promemorije, sasvim sigurno po nagovoru Trumbića. HR-AKOST, BO, f. 17, „Kerubin Šegvić Frani Buliću, 28. 9. 1928.“ (pismo je objavljeno u L.J. BOBAN, Prilozi za biografiju, 194 – 195).

²⁵ HR-AKOST, BO, f. 17, „Ante Trumbić Frani Buliću, 4. 10. 1928.“

²⁶ HR-NSK, R 7978/A/6, Vinka Bulić, „Dnevnik II/1“, str. 180.

²⁷ HR-AHAZU, JO, kut. 314, Trumbićev zapis od 12. 7. 1928. Još je jedna Trumbićeva koncepcija u ovome vremenu bila povezanost Hrvatske s ostatkom Kraljevine SHS preko personalne unije,

Ipak, planovi su se zakomplicirali jer je Bulić tražio da s njime putuje Vinka Bulić, kao i zbog njegova i Baračeva straha od fašističke Italije, kroz koju je morao putovati, a na kraju je htio jednostavno poslati pismo Poincaréu.²⁸ Na to Trumbić nije mogao pristati, a trebao je hitno djelovati jer će Skupština nastaviti djelovati i jer je beogradski režim počeo širiti vijesti da državna kriza „nije ništa osobita“, smatrajući da će se hrvatsko pitanje ubrzo riješiti davanjem nekoliko ministarskih portfelja „hrvatskim vođama“. Iz toga je razloga Trumbić sredinom listopada 1928. privremeno prekinuo korespondenciju s Bulićem, privatno odlučivši da sâm hitno otputuje u diplomatsku misiju.²⁹

Malo poslije toga je u Split, na proputovanju iz Dubrovnika u Zagreb, trebao pristići Charles Loiseau, bivši francuski diplomat i šurjak Ive i Luje Vojnovića.³⁰ On je po francuskom nalogu bio na političkoj turneji u Kraljevini SHS, prenoseći Buliću Poincaréove pozdrave i nudeći se da francuskom čelniku prenese pismo. To je, kako je spomenuto, Trumbić odbio i iz straha da eventualni pisani trag njegovih političkih razmišljanja ne padne u ruke Luji Vojnoviću koji bi ga mogao prosljediti u Beograd.³¹ U usmenom razgovoru s Loiseauom, vjerojatno po Trumbićevim uputama, Vinka Bulić rekla je da su svi oni bili oduševljeni

o čemu v. Hrvatska treba dobiti svoju državnu samostalnost, *Hrvat*, br. 2582, 16. 8. 1928. To nije bilo u neskladu s političkim koncepcijama SDK-a čiji je predsjednik Vladko Maček objasnio da pod pojmom slobode Hrvatske razumije „puni suverenitet u legislativi i egzekutivi“ koji ne znači rušenje postojeće države. V. Pojam slobode Hrvatske: potpuni suverenitet u legislativi i egzekutivi, *Narodni val*, br. 266, 17. 11. 1928.

²⁸ HR-NSK, R 7978/A/6, Vinka Bulić, „Dnevnik II/1“, str. 183–184; HR-AKOST, BO, f. 17, Vinka Bulić, „Neuspjelo putovanje k ministru predsjedniku Poincaréu u Pariz. Iz mog dnevnika“, 5 – 6.

²⁹ HR-AKOST, BO, f. 17, „Ante Trumbić Frani Buliću, 4. 10. 1928.“, „Ante Trumbić Frani Buliću, 10. 10. 1928.“, „Ante Trumbić Frani Buliću, 17. 10. 1928.“ U potonjem je pismu Trumbić poručio: „Imam Vam spomenuti da ja odlazim u subotu sa ženom u Beč, gdje ću se zadržati nekoliko dana da konzultiram specialiste o mojem zdravlju, jer su mi se počele pojavljivati neke boli i ako ne onako kao pred tri godine. Stoga nije potreba da mi sada ništa odgovarate, jer me Vaše pismo neće zateći u Zagrebu, nego ako biste mi pisali express u petak tako da primim u subotu u jutro.“ V. i I. PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić*, Split, 1991., 208 – 209.

³⁰ HR-AKOST, BO, f. 17, „Charles Loiseau Frani Buliću, 17. 10. 1928.“ Loiseau je u Prvom svjetskom ratu u Vatikanu održavao kontakte s Vladom Kraljevine Srbije i Jugoslavenskim odborom, a svoja je gledišta o prilikama u Kraljevini SHS prenosio službenim francuskim krugovima. LJ. BOBAN, *Prilozi za biografiju*, 196.

³¹ HR-NSK, R 7978/A/6, Vinka Bulić, „Dnevnik II/1“, 183 – 184; HR-AKOST, BO, f. 17, Vinka Bulić, „Neuspjelo putovanje k ministru predsjedniku Poincaréu u Pariz. Iz mog dnevnika“, 7; HR-AKOST, BO, f. 17, „Ante Trumbić Frani Buliću, 17. 10. 1928.“ Na poleđini je potonjeg pisma Bulić zapisao: „Dne 23/X 1928 na 6¼ večer bio kod mene Loiseau na prolazu iz Dubrovnika u Zagreb – kamo odputovao vlakom u Gs., da ondje ostane 2-3 dana. Rekao sam mu da je kriza u Jugoslaviji „*beaucoup plus profond*“ nego se misli. Istoga mnenja i on bio; da treba da se nađe čovjek, koji da posreduje za sporazumljenje među Zagrebom i Beogradom, da treba decentralizacija i da sve to uz pozdrave reče Poincaréu.“

Jugoslaveni, ali da ih realnost uči da ističu vlastito hrvatstvo, pogotovo poslije 20. lipnja koji je puno ozbiljniji događaj „nego li se to u Beogradu misli“. Loiseau je u razgovoru s njom i Franom Bulićem upozorio da je Poincaré zauzet vlastitim položajem u Francuskoj, da se „Hrvati ljuto varaju, ako misle da će se velike sile za njih zauzet“ izvan zajednice sa Srbima te da u Beogradu ne žele ni čuti za Trumbića čiji je federalizam, po Loiseauu, nemoguće provesti. Pod pritiskom je takvih nepovoljnih spoznaja čak i Vinka Bulić morala istaknuti da su svi oni Jugoslaveni, iako se, po kasnijem sjećanju, prilikom razgovora sama sebi doimala kao „okorjela Hrvatica“, „gotovo frankovka“, što je u njezinu razumijevanju bilo izjednačeno s beskompromisnošću.³²

„Beskompromisna“ i „frankovska“ Hrvatska stranka prava kojoj je predsjednik bio Vladimir Prebeg, ali koja je bila pod efektivnim Pavelićevim vodstvom, u to se vrijeme zapravo nije nametala političkom aktivnošću koja bi je istaknula nad drugim političkim strankama u Hrvatskoj. Štoviše, „izvan brojčano malene grupe frankovaca“, koja je imala skromnog utjecaja samo u Zagrebu, Pavelić je ostao slabo poznat, premda je bio član zagrebačkog gradskog zastupstva i zatim narodni zastupnik.³³ Kako se vidi u njegovim člancima u glasilu HSP-a, *Hrvatskom pravu*, on je odbacivao bilo kakav sporazum s Beogradom, uključujući i dinastiju Karađorđevića, te je zagovarao stvaranje samostalne Hrvatske.³⁴ Međutim, u javnosti su u drugoj polovini 1928. godine puno vidljivije bile demonstracije mladeži hrvatskih političkih stranaka (HSS-a, HFSS-a i HSP-a) koje su završavale teškim okršajima s policijom i oružništvom. Jedina znatnija praktična Pavelićeva djelatnost ticala se osnivanja Hrvatskog domobrana 1. listopada koji je trebao postati sveopći hrvatski omladinski pokret, ali su vlasti onemogućile njegovo legalno djelovanje.³⁵

Međutim, nikako ne treba prelaziti preko činjenice da u političkom životu Hrvatske neposredno poslije atentata u Skupštini nisu bile vidljivo aktivne samo političke stranke koje su se suprotstavljale politici beogradskog režima, već

³² HR-NSK, R 7978/A/6, Vinka Bulić, „Dnevnik II/1“, str. 186–189; HR-AKOST, BO, f. 17, Vinka Bulić, „Neuspjelo putovanje k ministru predsjedniku Poincaréu u Pariz. Iz mog dnevnika“, 7 – 10.

³³ J. HORVAT, *Zapisi iz nepovrata*, 304: „Izvan Zagreba frankovci se uopće nisu računali. Pavelić je za javnost bio jedan od brojnih malih zagrebačkih fiškala, koji se pomalo bavi i politikom. Ljudi ga nisu zapazili možda i zato jer je rijetko govorio, a kad je govorio, govorio je loše.“

³⁴ Posebno mjesto ima Pavelićev članak Deset crnih godina, *Hrvatsko pravo*, br. 5187, 17. 11. 1928., a za slične primjere u ovome vremenu v. primjerice Govor narodnog zastupnika dra. Ante Pavelića, *Hrvatsko pravo*, br. 5172, 4. 8. 1928.; Izjave dr. Ante Pavelića u „Pesti Hirlap-u“, *Hrvatsko pravo*, br. 5175, 25. 8. 1928.; Izjava narodnog zastupnika Dra. Ante Pavelića, *Hrvatsko pravo*, br. 5183, 20. 10. 1928.; Izjava narodnog zastupnika dra Ante Pavelića, *Hrvatsko pravo*, br. 5186, 10. 11. 1928.

³⁵ B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 28; M. JAREB, *Ustaško-domobranski pokret*, 47 – 56.

i one koje su ga aktivno podupirale. Jedna od najutjecajnijih među njima bila je Hrvatska pučka stranka (HPS) koja je okupljala jugoslavenski orijentirano katoličko svećenstvo u Hrvatskoj. Njezin jedini narodni zastupnik u Narodnoj skupštini, gdje je u okviru Jugoslavenskog kluba bila u koaliciji sa SLS-om, bio je Stjepan Barić, predsjednik Stranke, čije je Vrhovno vijeće 29. i 30. lipnja zasjedalo u Zagrebu.³⁶ Tom je prilikom Barić istaknuo da je Radićev HSS na posljednjim izborima nastupio na temelju centralističkog Vidovdanskog ustava i zbog Pribičevića nije ušao u Vladu koja je donijela mnogo pozitivnih zakonskih reformi. Iako je priznao da je atentat na Radića „sve Hrvate bez razlike pogodio u srce“, ipak je odbacio insinucije da je iza Pašića stajao beogradski režim, tvrdeći da do promjena neće doći bez sporazuma sa Srbima koje ne predstavlja Pribičević, nego radikali i demokrati.³⁷ Barić se posebno okomio na Pribičevića i članove SDS-a jer su navodno u trenutku atentata ostavili na cjedilu hrvatske zastupnike, a i za Radića je istaknuo da nije iskoristavao povoljne prilike te „da je uvijek pogriješio i prevario se u svojim očekivanjima i računima“, što će

³⁶ HR-AKOST, BO, f. 17, letak „Samo za pučane! Organizacijama i pouzdanicima HPS.“, 8. 7. 1928., 1. Za sažet pregled povijesti HPS-a v. Zlatko MATIJEVIĆ, Hrvatska pučka stranka, *Hrvatska revija*, god. 3, br. 3, Zagreb, 2003., 78 – 89, a detaljnije u Zlatko MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslovenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.–1929.)*, Zagreb, 1998.

³⁷ HR-AKOST, BO, f. 17, letak „Samo za pučane! Organizacijama i pouzdanicima HPS.“, 8. 7. 1928., 1 – 2: „Na to je [Barić] prikazao strašni zločin Puniše Račića i najodlučnije ga osudio. Žalosna je pojava mišljenje, da se čast osobna ili narodna pere ubijstvom nekolicine ljudi, koji se k tome ni braniti ne mogu. Upozorio je na još neke okolnosti: Puniša Račić je velikosrpski pašićevac, izabran na pašićevskoj, protivukićevićevskoj listi dra. Stojadinovića. Ako će se govoriti o posljedicama, onda je ovaj fanatični zločin silno štetio vladi, uprav kao da ga je kogod proti njoj naručio, škodio je i srpstvu, dok je opoziciji silno koristio, jer je utvrdio njezin položaj u narodu. Ona strašna atmosfera (raspoloženje) u Skupštini na žalost nije stvorena na pitanju muške borbe za pravedno državno uređenje, za reviziju (promjenu) ustava u smislu hrvatskih prava i zahtjeva, traženja Hrvatskog sabora sa hrvatskim zakonodavstvom i financijama u Zagrebu, nego na izmjeničnim, još nezapamćenim, neprestanim uvredama, a u otimanju i grozničavoj, bezobzirnoj borbi za vlast. (...) Za programatsko (načelno) stanovište SLS znamo, isto tako i za muslimane. Još ne znamo što hoće SDK. Za Pribičevića znamo, da je otac centralizma i najogorčeniji branilac vidovdanskog ustava, da se nije žacao nikakvih sredstava, da opljačka i zadnje ostatke hrvatske državnosti i sve centralizira (usredotoči) u Beogradu. (...) do revizije ustava legalnim (zakonitim) putem ne može doći, ako i Srbi na to ne pristanu. A njih ne predstavlja Pribičević, nego ili demokrati ili radikali. (...) Duskora će svak moći da vidi, kako su dva prečanina, dr. Korošec i dr. Spaho, mudro utirali put reviziji ustava, a da se time nisu po pazarima hvastali.“ Protiv HPS-a je HSS-ov *Narodni val* tvrdio da je „nerazumljiva pojava, da hrvatsko katoličko svećenstvo u cijelosti ili bar u velikoj većini još uvijek ne pristupa k redovima svijesnih i poštenih boraca hrvatskog naroda, da ga podupre svim silama u ovoj narodnoj borbi“ te da je „HPS trabant SLS ili njezina filijala za hrvatske krajeve“. V. Dvanaesti sat za Hrvatski katolički kler. Dalje od Hrvatske Pučke Stranke, *Narodni val*, br. 258, 8. 11. 1928. Za slične izjave protiv HPS-a od strane HSP-a v. Savjest „Pučke Stranke“, *Hrvatsko pravo*, br. 5175, 25. 8. 1928.

i sada, kako je predviđao, biti slučaj. Međutim, takvo Barićevo shvaćanje ni na zasjedanju Vrhovnog vijeća HPS-a nije naišlo na jednoglasno slaganje ostalih pučkaša, a kada je on kao ministar socijalne politike ušao u Vladu koju je vodio Korošec, nesuglasice u HPS-u postale su još očitije.³⁸ Tako je sredinom listopada, upravo u vrijeme kada je Bulić odustao od sudjelovanja u diplomatskoj misiji Poincaréu, njemu došla delegacije HPS-a, kojoj je pripadao, kako bi bio nositelj njezine liste na splitskim općinskim izborima. On je odgovorio da ne pripada više Stranci otkada je „ona za režim“ jer on nije „režimlja“, već da može nastupiti na izborima „samo kao Hrvat izvan“ Stranke.³⁹

Još snažnije od HPS-a je politici beogradskog režima bila naklonjena grupa jugoslavenski orijentiranih hrvatskih političara, na čelu s bivšim ministrima Tugomirom Alaupovićem, Jurjem Demetrovićem, Matom Drinkovićem i Đurom Šurminom, uz koje su bili aktivni ugledniji političari poput Milivoja Dežmana, Otona (Ota) Frangeša, Josipa Smodlake i Ive Tartaglie. Tako se Šurmin, koji je 20. lipnja smatrao „teškim grijehom“ tadašnje Vlade, a po svoj prilici zabrinut podjelama u narodu i teškom državnom krizom, zasigurno slagao s Oblasnim odborom Narodne odbrane u Zagrebu koji je od kralja Aleksandra već tjedan dana nakon atentata tražio davanje mandata ljudima od povjerenja za raspisivanje izbora u cilju „velike reorganizacije naše države“.⁴⁰ Samo bi se na taj način „narodni život“ maknuo iz „ćor-sokaka“ koji je nastao „dijeljenjem Srba od Hrvata“.⁴¹

ZNAKOVI TEŠKE DRŽAVNE KRIZE KRAJEM 1928. GODINE

Nekoliko je događaja tijekom posljednjih mjeseci 1928. godine jasno pokazalo da kriza u Kraljevini SHS, kojoj je povod bio atentat u Skupštini, prerasta u teško razrješiv unutardržavni problem. Ti su događaji između listopada i prosinca

³⁸ HR-AKOST, BO, f. 17, letak „Samo za pučane! Organizacijama i pouzdanicima HPS.“, 8. 7. 1928., 2; Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, 274 – 282; Z. MATIJEVIĆ, Hrvatska pučka stranka, 88.

³⁹ HR-NSK, R 7978/A/6, Vinka Bulić, „Dnevnik II/1“, str. 189; HR-AKOST, BO, f. 17, Vinka BULIĆ, „Neuspjelo putovanje k ministru predsjedniku Poincaréu u Pariz. Iz mog dnevnika“, 12; LJ. BOBAN, Prilozi za biografiju, 191. U citiranim izvorima postoje neznatne razlike, a ovdje se citira splitska verzija. Šegvić je u jednom predlošku dodatno pojasnio da je Bulić ponudu HPS-a „smatrao patriotskom dužnošću da odbijem, jer se ne slažem sa današnjim stanovištem pučke stranke i njezinim političkim radom, premda kulturna načela prihvaćam oduvijek i prije osnutka pučke stranke“. HR-AKOST, BO, f. 20, „Kerubin Šegvić Frani Buliću, 30. 11. 1928.“

⁴⁰ HR-HDA, fond 833, Đuro ŠURMIN (dalje: ĐŠ), kut. 25, „Iza kulisa politike u Jugoslaviji“, 16. 8. 1928.; kut. 30, „Oblasni odbor Narodne odbrane u Zagrebu Aleksandru Karađorđeviću, 28. 6. 1928.“

⁴¹ HR-HDA, ĐŠ, kut. 30, „Oblasni odbor Narodne odbrane u Zagrebu Aleksandru Karađorđeviću, 12. 9. 1928.“ Usp. i R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 419.

1928. na vanjskom planu bili oprečna diplomatska aktivnost Trumbića i kralja Aleksandra u inozemstvu, a na unutarnjem rezultati splitskih općinskih izbora u studenome te nasilne demonstracije u Zagrebu početkom prosinca 1928. godine. Sve je navedeno jasno pokazivalo stvarne uzroke problema, a to je bila razlika između političkih koncepcija vodećih srbijanskih stranaka i malobrojnih hrvatskih političara jugoslavenske orijentacije, iza kojih je stajao kralj Aleksandar s jedne strane te opozicije koju je predvodio SDK s druge strane.⁴² Pavelić je nesumnjivo puno naučio promatrajući politička zbivanja u ovome vremenu.

Trumbićeva diplomatska misija u Beču i Parizu

Trumbić je u dogovoru s vodstvom HSS-a 21. listopada 1928. započeo svoju diplomatsku misiju otputovavši iz Zagreba, a prva mu je stanica bio Beč gdje je stigao isti dan uvečer.⁴³ Sutradan je razgovarao s utjecajnijim političarima koji nisu bili prijateljski disponirani prema Srbiji, a prema kojima su ga orijentirali Pavelićevi pouzdanci Stjepan Sarkotić i Ivan (Ivo) Perčević.⁴⁴ Prvo se sastao s Augustom von

⁴² Za klasičnu obradu problema nacionalnog pitanja u Jugoslaviji v. Ivo BANAC, *The National Question in Yugoslavia. Origins, History, Politics*, Ithaca, 1984. [*Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, 1988.] koja suštinu problema vidi u sukobu nesklapnih i sve oštrije suprotstavljenih nacionalnih ideologija. U novije je vrijeme knjigu u istome problemu objavio Dejan B. ĐOKIĆ, *Elusive Compromise. A History of Interwar Yugoslavia*, London, 2007. [*Nedostižni kompromis. Srpsko-hrvatsko pitanje u međuratnoj Jugoslaviji*, Beograd, 2010.]. On se slaže s tezom da je većina Srba gledala na međuratnu Jugoslaviju kao na proširenu Srbiju (274 [327 – 328]), ali ističe da Kraljevina u kontekstu Srednjoistočne Europe nije bila posebno nestabilna ili nedemokratska država te da nacionalno pitanje nije bilo „jedini razlog njene nestabilnosti“ (278 [332]).

⁴³ HR-AHAZU, JO, kut. 60, Trumbićev zapis od 22. 10. 1928. O Trumbićevoj misiji u jesen i zimu 1928. godine sažeto su i nekontekstualizirano pisali Bogdan KRIZMAN, Trumbićeva misija u inozemstvu uoči proglašenja šestojanuarske diktature (oktobar – decembar 1928), *Historijski pregled*, br. 3, Zagreb, 1962., 176 – 202 (radu koji je dijelom pretiskan u B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 29 – 43) te I. PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić*, 213 – 226. U svojim je radovima Krizman i objavio nekoliko od povećeg broja relevantnih dokumenata iz Trumbićeve ostavštine. Istog je dana (21. listopada) održana i velika skupština SDK-a u Sisku koja je imala odjeka u cijeloj zemlji. Usp. R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 420; LJ. BOBAN, *Maček i politika HSS-a*, I, 32.

⁴⁴ HR-AHAZU, JO, kut. 60, J.O. 60 DII/9: „I kršćanski socijali i pangermani /Alldeutsche/ prijateljski su raspoloženi osnutku Hrvatske Države. Prvi su u većini protiv Anschlusa, drugi su svi za Anschluss. Treća stranka koalicije, Bauernbund, klima. Christlich-socijali su za Donau-konfederaciju, osim toga katolici. Oboje ih čini prijateljima Hrvata. Pangermani su naravski za reviziju mirovnih ugovora, a u „Kriegsschuldfrage“ neprijatelji Srba. (...) Od christlich-socijala važan Seipl, pa Landeshauptmann von Steiermark, dr. Anton Rintelen /Graz/, napokon urednik „Reichswehra“ u Beču, dr. Funder. Preko ovog potonjeg vodi put do Seipela (ali i preko zagr. nadbiskupa).“ Ova notica vjerojatno potječe od Sarkotića, a dio u zagradama dodan je (Trumbićevom?) rukom. Trumbić je pisao Paveliću da je u Beču upoznao njegove „prijatelje, naše dobre i otmjene Hrvate“, a preko Perčevića će i dalje tijekom diplomatske misije ostati u kontaktu s Pavelićem. HR-AHAZU, JO, kut. 60, „Ante Trumbić Anti Paveliću, 26. 10. 1928.“; B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 29 –

Wotawom, predsjednikom velikonjemačkog kluba u Austrijskom parlamentu, s kojim je razgovarao o držanju Slovenaca prema Hrvatima jer su njegovi predmeti interesa bili problemi slovenske manjine u Austriji i njemačke manjine u Jugoslaviji. Wotawa je naglasio da Trumbiću može „otvoriti sva vrata u Berlinu“, prema ministru vanjskih poslova Gustavu von Stresemannu i državnom tajniku Carlu von Schubertu. Trumbić je također razgovarao sa sveučilišnim profesorom Hansom von Uebersbergerom koji mu je pričao o teškoćama s arhivskim izvorima u njegovu nastojanju da dokaže krivicu Srbije za rat.⁴⁵ Međutim, tajni legat njemačkog poslanstva u Beču, Roderich Goos, upozorio je Trumbića da je Stresemann „jako bolestan“, iako se stavio na raspoloženje u slučaju eventualnog Trumbićeva posjeta Berlinu, a i austrijski kancelar Ignaz Seipel nije mu mogao pomoći osim savjetom da nastoje ostvariti federaciju, a ne odcjepljenje.⁴⁶

Dana 25. listopada Trumbić je bio u društvu Perčevića i Sarkotića. Potonji mu je čitao svoje bilješke o pripravama za slobodu Hrvatske, tvrdeći da se Hrvatska unutar Kraljevine SHS može osloniti na Hrvate i Muslimane u Bosni i Hercegovini te na Makedonce, a izvan države na Bugarsku, Mađarsku i Italiju, iako je pretposljednja oprezna, a posljednja još opreznija u svojim postupanjima. Sarkotić i Trumbić isti su dan posjetili utjecajnog političara i bivšeg austrijskog kancelara Hansa Schobera, tada direktora bečke policije koji je za Trumbićevu sigurnost u Beču angažirao prvoklasnog detektiva kao njegovu „počasnu stražu“. Iako je Schober srdačno dočekao Trumbića, opomenuo ga je da „Engleska“ neće pomoći Hrvatskoj, a još manje Francuska, te da „Rim“ hoće, ali će tražiti plaću, upozorivši ga na kraju da je Stjepan Radić bio već „dvaput kod njega i sjedio ondje gdje“ je Trumbić sjedio.⁴⁷ Sljedećeg je dana, 26. listopada, Trumbić

30. O „grupi Sarkotić“, koja po svoj prilici nije bila dio Hrvatskog emigrantskog komiteta Ivica Franka, koja je također djelovala u Beču, više u M. JAREB, *Ustaško-domobranski pokret*, 41 – 43. O odnosima Austrije i Jugoslavije u međuraću v. Arnold SUPPAN, *Jugoslawien und Österreich 1918–1938. Bilaterale Aussenpolitik im europäischen Umfeld*, Wien, 1996.

⁴⁵ HR-AHAZU, JO, kut. 60, Trumbićev zapis od 22. 10. 1928. U ovome je vremenu „republikansku“ njemačku vanjsku politiku vodio Gustav Stresemann, možda i najveći političar Weimarske Republike. Godine 1928. njegove su se vanjskopolitičke koncepcije zasnivale na politici čekanja povoljnog trenutka za mirnu reviziju poslijeratnog poretka, ali su zapale u poteškoće zbog rezerviranosti Francuske i SAD-a prema Njemačkoj. Usp. Jonathan WRIGHT, *Gustav Stresemann. Weimar's Greatest Statesman*, Oxford, 2002., 389 – 442; Klaus HILDEBRAND, *Das vergangene Reich. Deutsche Außenpolitik von Bismarck bis Hitler 1871–1945*, München, 2008., 475 – 508; Hans MOMMSEN, *Aufstieg und Untergang der Republik von Weimar, 1918–1933*, Berlin, 2009., 271 – 382.

⁴⁶ HR-AHAZU, JO, kut. 60, Trumbićevi zapisi od 22. i 23. 10. 1928.

⁴⁷ HR-AHAZU, JO, kut. 60, Trumbićev zapis od 25. 10. 1928. Radi se, dakako, o jasnoj aluziji na uzaludna diplomatska nastojanja s hrvatske strane u pokušaju rješavanja hrvatskog pitanja unutar Jugoslavije. Perčević je nešto kasnije Trumbiću napomenuo da je austrijska policija za vrijeme njegova boravka u Beču pozatvarala „sve srpske detektive“ koji su „pazili“ na njega. HR-AHAZU, JO, kut. 60, „Ivan Perčević Anti Trumbiću, 8. 12. 1928.“

izvijestio Mačeka da će sutradan otputovati u Pariz, upozorivši ga da se u inozemstvu pažljivo prati hrvatski tisak pa određeni članci i informacije tamo izazivaju pozitivne, odnosno negativne utiske.⁴⁸

Nakon što je pristigao u Pariz 28. listopada, prvi je sastanak Trumbić održao 2. studenog s Phillipeom Berthelotom, generalnim tajnikom francuskog Ministarstva vanjskih poslova.⁴⁹ Ovaj mu je priznao da je vrlo teško surađivati sa Srbijom, koju cijeni zbog junačke izdržljivosti u Prvom svjetskom ratu, predloživši mu da izbjegava srbijanske stranke i pokuša izravno utjecati na kralja Aleksandra koji je „jedina vlast“ i koji bi trebao doći u Pariz. Ipak, i Berthelot je bio svjestan glasina o Aleksandrovu simpatiziranju amputacije Hrvatske, iako nije vjerovao da je atentat na Radića organiziran i iako ga je Trumbić upozorio da se u Beogradu „ne daju razlogu“ te da „vode državu u propast.“⁵⁰ Potonjem je nekoliko dana kasnije, 5. studenoga, bugarski novinar Vladimir Molov povjerio da je u Ženevi razgovarao s čehoslovačkim ministrom vanjskih poslova, Edvardom Benešom, kojega je Vojislav Marinković, jugoslavenski ministar

⁴⁸ HR-AHAZU, JO, kut. 60, „Ante Trumbić Vladku Mačeku, 26. 10. 1928.“; B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 30 – 31. U istom je pismu Trumbić upozorio da intervjui s hrvatske strane, dani listovima „socijalističke ljevice“, nepovoljno utječu na stranu javnost, da se progone hrvatskih političara od strane režima mogu dobro iskoristiti za agitaciju u inozemstvu te da Pribičevićeva izjava *Obzoru* (G. Pribičević o putu Dr. Trumbića u inozemstvo, *Obzor*, br. 287, 24. 10. 1928.) o tome da nije upoznat s Trumbićevom misijom, zapravo znači „pucati mi u leđa“. Maček mu je odgovorio da je u novinama izjavio kako je njegov „put u inozemstvo u najužoj vezi sa našom vanjskom akcijom“, čime je ispravio Pribičevića, a to mu je i Pavelić javio nekoliko dana prije. Međutim, Pribičević je nekoliko tjedana kasnije javno zagovarao priznanje Sovjetskog Saveza (G. Sv. Pribičević i Sovjeti, *Politika*, br. 7381, 16. 11. 1928.), što je u Parizu i Londonu bilo negativno percipirano kao hrvatsko simpatiziranje sovjetskog režima. To je Trumbić, potaknut Pavelićevim krugom (Perčevićem), opet percipirao kao sabotazu njegove misije. HR-AHAZU, JO, kut. 60, „Ante Pavelić Anti Trumbiću, 31. 10. 1928.“, „Vladko Maček Anti Trumbiću, 2. 11. 1928.“; „Izvjestaj od 29. X. do 17. XI. 1928.“, 2 – 3; „Ivan Perčević Anti Trumbiću, 22. 11. 1928.“; T. STOJKOV, O spoljnopoličkoj aktivnosti, 324; B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 32 – 34.

⁴⁹ O političkim odnosima Francuske i Kraljevine SHS u međuraću općenito i u ovome vremenu posebno v. B. KRIZMAN, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941. Diplomatsko-historijski pregled*, Zagreb, 1975., 44 – 48; Vuk VINAVER, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata. (Da li je Jugoslavija bila francuski „satelit“?)*, Beograd, 1985., 129 – 152.

⁵⁰ HR-AHAZU, JO, kut. 60, Trumbićev zapis od 2. 11. 1928.; B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 31 – 32. Ideju o amputaciji Hrvatske navodno je još u srpnju pustio kralj Aleksandar na audijenciji s Pribičevićem. To je iskoristio SDK kako bi istaknuo da je ostao vjeran jugoslavenskoj ideji, dok ju je režim u Beogradu izdao. HSP je pozdravio „amputaciju“, ali pravaške vizije samostalne Hrvatske u njezinim „povijesnim“ granicama, od Kraljevine SHS. V. Prebegov članak, *Amputacija, loša riječ – za dobru stvar*, *Hrvatsko pravo*, br. 5178, 15. 9. 1928.; S. PRIBIČEVIĆ, *Diktatura kralja Aleksandra*, 71 – 74; R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 415 – 417; A. PAVELIĆ, *Doživljaji*, II, 161 – 166; T. STOJKOV, O spoljnopoličkoj aktivnosti, 298 – 299; H. MATKOVIĆ, *Pribičević i SDS*, 235 – 236; L.J. BOBAN, *Maček i politika HSS-a*, I, 20; H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS-a*, 257, 278.

vanjskih poslova, uvjeravao da hrvatski pokret „nije teška stvar ni opasna“, već da će se riješiti u sljedećih pola godine ulaskom određenih hrvatskih političara u Vladu. U slučaju uspostave Hrvatskog sabora Srbija bi okupirala Hrvatsku na što bi Europa, zajedno s Društvom naroda, „zatvorila oči“ jer je vojni krugovi u Francuskoj podržavaju.⁵¹ Stoga je Trumbićev sljedeći sastanak, 7. studenog, bio s dvojicom francuskih generalštabnih časnika iz štaba generala Ferdinanda Focha, kod kojih se zalagao za federativno preuređenje Kraljevine SHS ili za personalnu uniju pod dinastijom Karađorđevića, ali su ga i oni uputili na kralja Aleksandra.⁵² Potonji je, zabrinut utjecajem koji bi hrvatski političari mogli ostvariti ovom diplomatskom misijom, otputovao u Pariz već 3. studenog.⁵³

Pariški dopisnik *Obzora* Mato Vučetić predložio je Trumbiću 8. studenog da se upiše u dvorsku knjigu kako bi si otvorio mogućnost audijencije kod kralja Aleksandra. On je to, nakon oklijevanja zbog sumnji da bi time mogao dezavuirati SDK, učinio tri dana kasnije pod pozitivnim utiskom još jednog novinara, Mirka Tvrtkovića, koji mu je javio da bi ga kralj rado primio.⁵⁴ U sljedećim se danima Trumbić sastao s makedonskim novinarom Ljubom Nemanovim, koji mu je povjerio da je francuski ministar vanjskih poslova Aristide Briand neslužbeno savjetovao kralju Aleksandru da izađe u susret Hrvatima, upozorivši ga da jedino zagrebačke banke uživaju kredit u Europi, a zatim i s čehoslovačkim poslanikom u Parizu, Štefanom Osuskýjem. Ovaj mu je priznao da je atentat na Radića omeo planove Velike Britanije, Francuske i Čehoslovačke da „dovedu u red“ Italiju i Balkan.⁵⁵ Međutim, još jednom dokazujući lukavost dinastije Karađorđević, kralj Aleksandar uspješno je umirivao francuske krugove tvrdeći

⁵¹ HR-AHAZU, JO, kut. 60, Trumbićev zapis od 5. 11. 1928.; B. KRIZMAN, Trumbićeva misija, 182 – 183.

⁵² HR-AHAZU, JO, kut. 60, Trumbićev zapis od 7. 11. 1928.; B. KRIZMAN, Trumbićeva misija, 184. Isti su časnici predali izvještaj o razgovoru s Trumbićem generalu Fochu, koji je izjavio da su mu njegove informacije već poznate. HR-AHAZU, kut. 60, Trumbićev zapis od 11. 11. 1928.; B. KRIZMAN, Trumbićeva misija, 186.

⁵³ Kralj otputovao za Francusku, *Politika*, br. 7369, 4. 11. 1928. Trumbić je u izvještaju za Pavelića i Mačeka napisao da je „kralj došao u Pariz, povodom utiska“ koji su njegove informacije imale na Quai d’Orsay i vojne krugove u Francuskoj. Sarkotić mu je preko Perčevića nešto kasnije poručio da je saznao kako je kralj Aleksandar bio pozvan u Pariz radi uređenja zajedničkog vojnog vodstva između Čehoslovačke i „Srbije“, što je Nemanov u razgovoru s Trumbićem opovrgnuo. HR-AHAZU, kut. 60, Ante TRUMBIĆ, „Izvještaj od 29. X. do 17. XI. 1928.“, 3 – 4, „Ivan Perčević Anti Trumbiću, 22. 11. 1928.“, Trumbićev zapis od 25. 11. 1928.; B. KRIZMAN, Trumbićeva misija, 194; B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 34.

⁵⁴ HR-AHAZU, JO, kut. 60, Trumbićev zapis od 8. 11. 1928., „Mirko Tvrtković Anti Trumbiću, 10. 11. 1928.“; B. KRIZMAN, Trumbićeva misija, 185.

⁵⁵ HR-AHAZU, JO, kut. 60, Trumbićevi zapisi od 14. i 15. 11. 1928.; B. KRIZMAN, Trumbićeva misija, 182 – 183, 186 – 187.

da nema opasnosti za Kraljevinu SHS jer su Hrvati „pacifisti“ te da centralistički uređena država normalno funkcionira. Na kraju je i ponizio Trumbića odbivši ga primiti u audijenciju prije svoga odlaska iz Pariza 17. studenog, na što je njegov bivši ministar vanjskih poslova navodno prezirno izgovorio samo jednu riječ: „Bizantinci“.⁵⁶ U konačnici se Trumbić htio sastati s Briandom, ali ga je od toga odgovorio Berthelot, tvrdeći da bi to mogao eksploatirati beogradski režim, poručivši mu to preko već spomenutog Loiseaua, koji se iz Kraljevine SHS vratio s izvješćem da je tamošnje stanje „vrlo ozbiljno“.⁵⁷ Istinitost uvjerenja Trumbića, koji se spremao poći u London, o jazu između jugoslavenske Vlade koju su vodile srbijanske stranke i prečanske opozicije sa SDK-om na čelu, bila je upravo testirana na splitskim općinskim izborima.⁵⁸

Splitski općinski izbori u studenom 1928. godine

Kao grad u kojemu su različite i sve oštrije suprotstavljene političke opcije imale jednako značajnu podršku njegovih stanovnika, Split je zauzimao posebno mjesto u Kraljevini SHS.⁵⁹ Općinski izbori održani 1926. godine uvjetovali su da je prečanska opozicija predvođena SDK-om i HFSS-om dolazila u političku koliziju s jednako snažnim Građanskim blokom, koalicijom predvođenom NRS-om i DS-om pod Tartagliom koji je bio gradonačelnik, pri čemu su i

⁵⁶ HR-AHAZU, JO, kut. 60, Trumbićev zapis od 16. 11. 1928.; Ante TRUMBIĆ, „Izvjestaj od 29. X. do 17. XI. 1928.“, 4 – 10; Ante SMITH PAVELIĆ, *Dr. Ante Trumbić. Problemi hrvatsko-srpskih odnosa*, München, 1959., 229; B. KRIZMAN, Trumbićeva misija, 189 – 192; B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 34 – 37. Za vrijeme boravka u Parizu, kralj Aleksandar dao je intervju u francuskim novinama koje su ga prikazivale kao neustrajšivog borca čije su „svakodnevne stvari“ „najteži politički problemi koje ni bi mogli rešiti ni najobazriviji suvereni“. Novinaru je potanko opisivao i naglašavao suradnju srpske i francuske vojske u Prvom svjetskom ratu. V. Intervju sa Kraljem Aleksandrom, *Politika*, br. 7377, 12. 11. 1928. Štoviše, kada se vratio u Beograd, kralja Aleksandra s više su strana pitali je li se sastao s Trumbićem, na što je on navodno odgovarao da je Trumbić „svakom kontaktu“ „izbjegavao“. HR-AHAZU, JO, kut. 60, „Ivan Peršić Anti Trumbiću, 30. 11. 1928.“

⁵⁷ HR-AHAZU, JO, kut. 60, Trumbićev zapis od 24. 11. 1928.; B. KRIZMAN, Trumbićeva misija, 193.

⁵⁸ HR-AKOST, BO, f. 20, „Kerubin Šegvić Frani Buliću, 20. 11. 1928.“ Iz spomenutog se pisma vidi da su u Hrvatsku, izvan uskog kruga političara poput Pavelića i Mačeka, dolazile samo iskrivljene informacije o Trumbićevoj misiji. Šegvić je tako iz Zagreba pisao: „Naš Tr[umbić]. Bio je 8. u Londonu, onda se povratio opet u Pariz. Prve korake je učinio njegov prijatelj Baburica [Pasko, op. a.]. Ovdje se vesele i govore o gotovom uspjehu. Tr[umbić] si je dao produljiti pasoš preko 4. prosinca.“

⁵⁹ O međustranačkim političkim odnosima, jugoslavenskoj ideologiji i gospodarskom razvoju u međuratnom Splitu v. posebno A. JAKIR, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen*, 239 – 303, 347 – 426; zatim Zdravka JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi: Split 1918.–1941.*, Zagreb, 2009., 20 – 118, 149 – 265; Stanko PIPLOVIĆ, Urbani razvitak Splita između dva svjetska rata, u: *Vladan Desnica i Split 1920.–1945. Zbornik radova s Desničinih susreta 2014.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb, 2015., 41 – 72; Aleksandar JAKIR, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.–1941.*, Zagreb, 2018., 93 – 162.

zamaskirane liste Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) na izborima dobivale snažnu podršku. Nakon atentata u Skupštini u Splitu je došlo do okupljanja proturežimskih stranaka oko SDK-a, dok je sukob oko apstinencije proslave Vidovdana bio povod za Tartaglinu ostavku i uvođenje komesarijata do sljedećih općinskih izbora koji su se trebali održati 18. studenog 1928. godine.⁶⁰ Sve su važnije političke stranke tim izborima pridavale veliko značenje pa je na njihovu primjeru, odnosno (ne)uspjehu Trumbića u Splitu, i njegov koalicijski partner Pavelić mogao dobiti uvid u političku situaciju te u smjernice njezina razvoja u budućnosti. Štoviše, Pavelić je zajedno sa Žanićem 15. studenog nastupio na splitskoj predizbornoj skupštini HFSS-a, ali ju je prekinula policija kada je Žanić rekao da Hrvati ne žele federaciju koja bi pretpostavljala zajednički parlament gdje bi oni bili dočekani revolverima, već traže svoju državnu samostalnost. Međutim, Pavelić se uspio popeti na govorničku tribinu gdje je uskliknuo da će opet „uskrsnuti hrvatska država, a to je poručio dr. Trumbić kada je rekao: ‘Hrvatska će biti slobodna i u njoj slobodan Split’“ te je kratki govor završio poklicima slobodnoj Hrvatskoj, Splitu i hrvatskom narodu.⁶¹

Ipak, kada su objavljeni rezultati izbora, Trumbić je iz Pariza poručio Stjepanu Vukušiću, predsjedniku splitske organizacije HFSS-a, da „to nije onakva pobjeda hrvatstva kakva je trebala da bude“.⁶² Naime, HFSS je na općinskim izborima dobio sedam mandata, nasuprot HSS-u koji je dobio deset, Tartaglinoj listi koja je dobila osam, RSRS-u koji je dobio sedam, SDS-u koji je dobio šest, NRS-u koji je dobio dva te HPS-u koji se održao s jednim mandatom.⁶³ Ali, priznaje Trumbić, HFSS je dobro prošao s obzirom na prirodan rast važnosti HSS-a te se ostvario njegov cilj stvaranja čiste političke konfrontacije između „hrvatstva“ i beogradskog režima, iako je žalio što nije došlo do koncentracije „svih pravih hrvatskih redova“.⁶⁴ Međutim, za razliku od Trumbića, Pavelić je

⁶⁰ Na izbore SDK nije istupio s jednom listom pa su pojedinačno istupili HSS, SDS, ali i HFSS te komunistička lista pod nazivom Republikanski savez radnika i seljaka (RSRS) kojoj je nositelj bio Vicko Jelaska. Za detalje o ovoj temi v. Petar KROLO, Ante Trumbić i općinski izbori u Splitu 1926. i 1928., *Život i djelo Ante Trumbića. Prilozi sa znanstvenog skupa* (ur. Ljubo Boban i Ivan Jelić), Zagreb, 1991., 137 – 151; Z. JELASKA MARIJAN, *Split 1918.–1941.*, 118 – 132; Marijan BULJAN, Splitski općinski izbori 1928. godine, *Historijski zbornik*, br. 2, Zagreb, 2013., 332 – 355.

⁶¹ Sinoćnji zbor Hrvatske Federalističke Seljačke Stranke u Splitu, *Novo doba*, br. 291, 16. 11. 1928.

⁶² HR-AHAZU, JO, kut. 60, „Ante Trumbić Stjepanu Vukušiću, 21. 11. 1928.“; P. KROLO, Ante Trumbić i općinski izbori u Splitu 1926. i 1928., 149 – 150.

⁶³ Za rezultate izbora, njihovu analizu i reakcije u tisku v. M. BULJAN, Splitski općinski izbori, 356 – 358.

⁶⁴ HR-AHAZU, JO, kut. 60, „Ante Trumbić Stjepanu Vukušiću, 21. 11. 1928.“ Nekoliko tjedana prije splitskih općinskih izbora održani su općinski izbori u Bosni i Hercegovini na kojima su također nazodovale režimske stranke. R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 421.

zagovarao radikalizaciju konfrontacije koja nije prezala od nasilja, kako će se vidjeti na primjeru zagrebačkih demonstracija u povodu desetogodišnjice Prvoprosinačkog akta.⁶⁵

Demonstracije 1. prosinca 1928. godine u Zagrebu

U povodu proslave desetogodišnjice ujedinjenja, odnosno ulaska Države Slovenaca, Hrvata i Srba u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, u Zagrebu je došlo do demonstracija mladeži hrvatskih političkih stranaka,⁶⁶ koje su bile „prvi ofenzivni momenat“ s „vojničkim karakterom“ konfrontacije između prečanske opozicije i beogradskog režima.⁶⁷ Iako je glavni organizator demonstracija bio član mladeži HSS-a Ivan Bernardić, neki izvori govore da je sa strane HSP-a „glavni režiser“ toga događaja bio glavni tajnik Stranke, Gustav Perčec, prema čijim su navodnim planovima demonstracije trebale biti uvod „u daljnje neprekidne sukobe, koji bi mogli biti i početak ‘revolucije’ odnosno ‘građanskoga rata’“.⁶⁸ Naime, povodom službene proslave Prvoprosinačkog akta na privatnim su kućama izvješene crne zastave, a na katedrali, malo prije ulaska okupljenih generala i časnika, izvješene su dvije crne zastave s nadnevcima 1. prosinca 1918. i 20. lipnja 1928. koji su označavali „izgubljenu slobodu“ i „hrvatsku tragediju“, a između njih je izvješena crna zastava s hrvatskim grbom i nadnevkom 5. prosinca 1918. Zastave su zatim i pale na okupljene generale i časnike. Oni su odbili ući u katedralu, a detektivi su uhitili

⁶⁵ A. PAVELIĆ, *Putem hrvatskog državnog prava*, 84. Prema ovom je (nesumnjivo kasnije znatno doradenom) izvoru Pavelić krajem listopada 1928. na sastanku pravaške mladeži navodno rekao da je nakon 20. lipnja potreban „drugi način borbe“ jer dosadašnji nije „valjao“, s obzirom na to da Srbija „nikada ne će mirnim putem pristati na pravedno riješenje hrvatskoga pitanja“ te da je potrebno „preći u posvemašnju revolucionarnu borbu“. Slična je shvaćanja izložio i u A. PAVELIĆ, *Doživljaji*, II, 174 – 178.

⁶⁶ Vrijedi napomenuti da su 30. rujna 1928. sve organizacije građanske i sveučilišne mladeži HSS-a, HFSS-a, HSP-a te Hrvatska mladica donijele zajedničku rezoluciju koja je zahtijevala borbu za hrvatsku državu i istupanje iz Kraljevine SHS te je osuđivala sve pokušaje sporazuma hrvatskih političara s kraljem Aleksandrom. O tome i demonstracijama usp. R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 422; H. MATKOVIĆ, *Pribičević i SDS*, 233; B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 43 – 44; M. JAREB, *Ustaško-domobranski pokret*, 60 – 62.

⁶⁷ HR-DAZG, IP, kut. 3, „Era Heinzl“, str. 1.

⁶⁸ HR-DAZG, IP, kut. 3, „Era Heinzl“, str. 2. Bernardić je u svojim uspomenu napomenuo da je u pripremi demonstracija sudjelovala pravaška mladež, iako se na njih negativno osvrnuo zbog nepoštivanja dogovora, odnosno njihova pomanjkanja truda u organizaciji. Ivan BERNARDIĆ, *Život iza željeznih rešetki*, S.l., s.a., 139 – 144; M. JAREB, *Ustaško-domobranski pokret*, 60. Zanimljivo je i da G. HUTINEC, *Djelovanje zagrebačke Gradske uprave u međuratnom razdoblju*, 104 – 105, spominje samo pravašku mladež u demonstracijama.

omladince, Bernardića i suradnike te ih sproveli na policiju povodom čega su u gradu izbili sukobi s policijom i vojskom s nekoliko poginulih i ranjenih.⁶⁹

Beogradski je režim iskoristio letke koje su prilikom demonstracija bacali članovi KPJ-a kako bi u inozemstvu difamirao zagrebačke demonstracije kao komunističke.⁷⁰ Međutim, Branimir Jelić i Cvetko Hadžija su u ime hrvatske sveučilišne mladeži poslali međunarodni apel za oslobađanjem uhićenih studenata.⁷¹ Trumbić je iz Londona Perčeviću umirujuće poručio da su povodom demonstracija 1. prosinca simpatije „na našoj strani“;⁷² a izgleda da je bio općenito zadovoljan svojom diplomatskom misijom koju je završavao u Londonu pa je nešto kasnije Buliću poručio da ona „nije bila uzalud“.⁷³

Završetak Trumbićeve diplomatske misije

Trumbić je zbog snažnog vjetera u La Mancheu stigao u London tek 30. studenog. Istog se dana sastao s jednim iz kruga svojih starih pouzdanih poznanika, novinarom Henryjem Wickhamom Steedom koji se slagao s Trumbićevim planom preuređenja Jugoslavije kao federacije, odnosno personalne unije.⁷⁴ Steed mu je

⁶⁹ Onovremeni novinski izvještaji daju detaljne informacije o demonstracijama: Opet krv!, *Hrvat*, br. 2672, 1. 12. 1928.; Krvava proslava 1. decembra u Zagrebu, *Riječ*, br. 279, 2. 12. 1928.; Proslava 1. prosinca, *Jutarnji list*, br. 6044, 2. 12. 1928.; Krvave demonstracije u Zagrebu, *Politika*, br. 7397, 2. 12. 1929.; Krvavi događaji u Zagrebu, *Novo doba*, br. 307, 3. 12. 1918. V. i M. JAREB, *Ustaško-domobranski pokret*, 60.

⁷⁰ HR-AHAZU, JO, kut. 60, „Ivan Perčević Anti Trumbiću, 30. 11. 1928.“, „Ivan Perčević Anti Trumbiću, 3. 12. 1928.“ U prvome je pismu Perčević neposredno prije demonstracija upozorio Trumbića da su jugoslavenski komunisti, navodno povezani s beogradskim režimom, pristupili hrvatskoj omladini kako bi kompromitirali hrvatsku opoziciju. Zbog toga je Trumbić u inozemstvu trebao upozoriti mjerodavne krugove na takve planove. Perčević je u potonjem pismu ponovio da su „zagrebački komunisti“ doista pristupili hrvatskoj omladini koja je organizirala demonstracije za 1. prosinca, napomenuvši im „da oni posjeduju za svaki slučaj dovoljno oružja“. Omladina je to prema Perčeviću odbila s obzirom na to da su vođe „zagrebačkih komunista Srbijanci, koje beogradska vlada podupire jer su njezini agenti“, a to se po njemu i vidjelo u demonstracijama prigodom kojih nije bilo poginulih niti ranjenih komunista.

⁷¹ HR-AHAZU, JO, kut. 60, „Cvetko Hadžija i Branimir Jelić (National Union of Croatian Students) to Boghnall, President of CJE (Oxford University), December 7, 1928.“ Branimir Jelić isprva je bio predsjednik Saveza hrvatske republikanske pravaške omladine (SHRPO), a zatim urednik *Hrvatskog domobrana*, dok je Cvetko Hadžija bio vođa sveučilišne mladeži HSS-a. M. JAREB, *Ustaško-domobranski pokret*, 52 – 53, 56 – 57, 62.

⁷² HR-AHAZU, JO, kut. 60, „Ante Trumbić Ivanu Perčeviću, 11. 12. 1928.“

⁷³ HR-AKOST, BO, f. 17, „Ante Trumbić Frani Buliću, 1. 1. 1929.“; LJ. BOBAN, *Prilozi za biografiju*, 198.

⁷⁴ HR-AHAZU, JO, kut. 60, „Ante Trumbić Ivanu Perčeviću, 27. 11. 1928.“, Trumbićev zapis od 30. 11. 1928.; B. KRIZMAN, *Trumbićeva misija*, 195. U pismu Perčeviću od 2. prosinca, Trumbić je napisao: „Čim sam stigao ovdje kazano mi je sa raznih strana, da me se očekuje. Zašto? Zato da se čuje kakvo je pravo stanje. (...) Kod Engleza u pitanju vanjske politike, kažu mi, postoji jedno načelo: Istočno od Rajne odnošaji nas zanimaju samo kao posmatrače. Potresti ove posmatrače i probuditi u njima

preporučio sastanke s ministrom vanjskih poslova Austenom Chamberlainom, predsjednikom Državnog savjeta Arthurom Balfourom i bivšim premijerom Davidom Lloydom Georgeom koje je trebao upozoriti na opasnost za Europu u slučaju „zapletaja“ u Kraljevini SHS.⁷⁵ Trumbić, međutim, nije imao pristup tim hijerarhijski najvišim britanskim političarima, iako je posjetio jugoslavenskog poslanika u Londonu s obzirom na to da Britanci polažu „važnost na korektnost diplomatskih odnošaja“.⁷⁶ Unatoč prijemu u Foreign Officeu, razgovoru s bivšim rumunjskim ministrom vanjskih poslova Nicolaeom Titulescuom i čehoslovačkim poslanikom Janom Masarykom te sastanku s trojicom članova Parlamenta, Trumbić je najviše vremena proveo s novinarima, publicistima i nižerangiranim političarima, zagovarajući svoje političke koncepcije te je svojim boravkom u Londonu bio vrlo zadovoljan.⁷⁷ Odustao je od planova da na povratku posjeti Prag jer Masaryk i Beneš nisu htjeli pogoršavati odnose s Beogradom, ali i od planiranog sastanka s nekim od njemačkih diplomata.⁷⁸ U konačnici je

zanimanje i istočno i južno od Rajne, to je moj prvi zadatak. Neugodan dosta, ali ipak zahvalan, jer Englezi drže, kad nešto uhvate. Oni imaju svoju logiku i poštenje, kojim se vladaju.“ Britanska vanjska politika, koju je u kasnim dvadesetim godinama vodio ministar vanjskih poslova Austen Chamberlain, tada je nastojala uskladiti prijateljski odnos prema Francuskoj, koja je strahovala od Njemačke i podržavala novi versailleski poredak, sa suradnjom s Njemačkom koja je ostala najснаžnija gospodarska sila u Europi i važan trgovački partner. O tome detaljnije usp. David DUTTON, *Austen Chamberlain. Gentleman in Politics*, New Brunswick, 1985., 259 – 299; Richard S. GRAYSON, *Austen Chamberlain and the Commitment to Europe. British Foreign Policy, 1924–29*, London, 1997., 76 – 145; Gaynor JOHNSON, *British Policy towards Europe, 1919–1939*, *The Historical Journal*, br. 46, Cambridge, 2001., 483 – 484, 487 – 489.

⁷⁵ HR-AHAZU, JO, kut. 60, Trumbićev zapis od 1. 12. 1928. Istom je prilikom Steed govorio o svojem sukobu sa škotskim publicistom koji je također pripadao krugu Trumbićevih starih poznanika, Robertom Williamom Seton-Watsonom kojega je ocrnjivao kao škrtog, uskog mozga, ambicioznog, sitničavog i bez širih pogleda.

⁷⁶ HR-AHAZU, JO, kut. 60, Trumbićev izvještaj od 5. 12. 1928.; B. KRIZMAN, Trumbićeva misija, 196 – 197.

⁷⁷ HR-AHAZU, JO, kut. 60, Trumbićevi zapisi od 1., 5. i 12. 12. 1928.; „Ante Trumbić Ivanu Perčeviću, 18. 12. 1928.“; B. KRIZMAN, Trumbićeva misija, 198 – 200. Razlog Trumbićeva zadovoljstva Londonom bio je što je došao u plodonosan kontakt s neslužbenim krugovima „koji se čuju i slušaju i te kako u svemu što zanima narodne interese“. HR-AHAZU, JO, „Ante Trumbić Frani Buliću, 18. 12. 1928., koncept“. U slučaju citiranog izvora radi se o nedatiranom konceptu pisma koje je povezano s ostalim Trumbićevim pismima napisanima 18. prosinca. S obzirom na to da pismo počinje Trumbićevom tvrdnjom da je on na put krenuo iz „privatnih razloga, a naročito radi zdravlja“, što su iste riječi koje je poručio Buliću, kako je spomenuto, neposredno prije polaska, zasigurno se radi o pismu koje je Trumbić namjeravao poslati Buliću. Međutim, očito se predomislio i sljedeći je dan iz Pariza poslao znatno kraće i šturije pismo dostupno u HR-AKOST, BO, f. 17, „Ante Trumbić Frani Buliću, 19. 12. 1928.“; samo dijelom objavljeno u LJ. BOBAN, *Prilozi za biografiju*, 198.

⁷⁸ HR-AHAZU, JO, kut. 60, „Jan Masaryk Anti Trumbiću, 11. 12. 1928.“; „Ante Trumbić Ivanu Perčeviću, 18. 12. 1928.“; B. KRIZMAN, Trumbićeva misija, 199.

Trumbić napustio London 16. prosinca, na proputovanju se u Münchenu po svojoj prilici sastao s neimenovanim „opunomoćenim vođom Makedonaca“, bivšim konzulom s kojim ga je povezo Perčević te se na poslijetku 22. prosinca vratio u Zagreb.⁷⁹ Na kraju diplomatske misije Trumbić je zapisao da na povratku vidi „još bolje, koliko je nužno dolaziti u kontakt sa stranim svijetom“. Po njemu je hrvatska vanjska politika oskudna, nesamostalna i neutjecajna, dok je vanjska politika Beograda tajni kabinetski posao. A „svijet prati naše domaće odnose sa velikom zabrinutošću, i zbog svojih interesa“ pa Hrvati moraju voditi svoju vanjsku politiku u zapadnim demokratskim zemljama mimo beogradskog režima jer se bez nje „ne može sistematski i uspješno voditi ni unutrašnja politika“.⁸⁰

PAVELIĆEVI SAVEZNICI – VANJSKI NEPRIJATELJI KRALJEVINE SHS

Dok je Trumbić u ime SDK-a radio na neposrednom povezivanju hrvatske politike sa zapadnim demokracijama koje su stvorile i podržavale versailleski poredak, a time i Kraljevinu SHS, Pavelić je u inozemstvu održavao veze jedino s njezinim zakletim neprijateljima. Jedna je od zlih kobi međuratne Kraljevine bio utjecaj njezina prevladavajuće neprijateljskog okruženja, koje su činile Bugarska, Italija i Mađarska, na unutarnje jugoslavenske odnose. Te će zemlje biti ključne u kasnijoj potpori Paveliću i njegovu ustaškom pokretu te je stoga u kontekstu njegova emigriranja neophodno analizirati međusobne sličnosti i razlike njihovih političkih koncepcija prema beogradskom režimu.

Hrvatski političari u kontaktu s VMRO-om dvadesetih godina

Cijeli je niz hrvatskih političara tijekom dvadesetih godina diplomatski ispipavao teren u cilju moguće suradnje s VMRO-om (Vnatrešna makedonska revolucionarna organizacija). Stjepan Radić se 1923. sastao s Todorom Aleksandrovim koji je od 1909. bio na čelu VMRO-a, a dvadesetih se bio osamostalio od Bugarske, vršio terorističke akcije u Makedoniji i stupio u kontakt s fašističkom Italijom. Pri tome je u Bugarskoj zadobio takav utjecaj da je 1923. srušio vladu i brutalno pogubio njezina premijera Aleksandra Stambolijskog koji je poveo politiku mira, pa i mogućeg ujedinjenja s Kraljevinom SHS. Ipak, i sâm je Aleksandrov ubijen sljedeće godine u frakcijskim borbama unutar VMRO-a, da

⁷⁹ HR-AHAZU, JO, kut. 60, „Ante Trumbić Anti Paveliću, 18. 12. 1928.“; „Ante Trumbić Ivanu Perčeviću, 18. 12. 1928.“; B. KRIZMAN, Trumbićeva misija, 200–201. U slučaju neimenovanog konzula, moguće je da se radilo o Dmitru Vlahovu, kojega će se još spominjati u ovome radu.

⁸⁰ HR-AHAZU, JO, „Ante Trumbić Frani Buliću, 18. 12. 1928., koncept“.

bi ga naslijedio njegov tajnik Ivan (Vanča) Mihajlov.⁸¹ Zatim su iste 1924. godine članovi Hrvatskog emigrantskog komiteta Ivo Frank i Vladimir Sachs Petrović u Beču (kod bivšeg bugarskog konzula Dimitra Vlahova i pod okriljem Sovjetskog Saveza) s predstavnicima VMRO-a te crnogorskih i kosovskih komita potpisali Balkanski federativni pakt.⁸² Kako je napomenuto, u prosincu 1928. i Trumbić se sastao s „opunomoćenim vođom“ Makedonaca, po svoj prilici s Vlahovom, ali je on u to vrijeme već morao biti svjestan ograničene potpore Bugarske VMRO-u. U Parizu mu je naime 13. studenog o svojemu shvaćanju povijesti makedonskog pokreta pričao bugarski poslanik Sava Todorov Kirov, koji mu je povjerio da ne podržava bugarsku iredentu u Makedoniji te da bi tamo Kraljevina SHS trebala „uvesti red i zaštititi javnu sigurnost“. Očito jest da je Kirov podržavao politiku Stambolijskog jer je tvrdio da bi u cilju zaustavljanja „drobljenja“ južnoslavenskih zemalja Bugarska trebala stupiti s Kraljevinom SHS u „punu Jugoslaviju“.⁸³

Pavelić je stoga bio samo jedan u nizu hrvatskih političara koji je iskoristio stare veze i stupio u kontakt s VMRO-om, ali će on taj kontakt razviti u dugogodišnju suradnju koja će po svoj prilici znatno utjecati na terorističke metode budućeg ustaškog pokreta. Upravo u vrijeme kada je beogradski režim pojačavao teror

⁸¹ Srbija – Arhiv Jugoslavije (dalje: SRB-AJ), fond 14, Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije (dalje: MUP KJ), f. 24, „Razne propagande“, poglavlje „Postanak, razvitak i organizacije Unutrašnje makedonske revolucionarne organizacije VMRO“ (dalje: „VMRO“), 44 – 61. Ovaj, u pogledu činjenica poprilično pouzdan, iako i nacionalno pristan jugoslavenski obavještajni izvor koji potječe iz sredine tridesetih godina, navodi da su 31. kolovoza 1924. Todora Aleksandrova ubili ljudi iz pratnje drugog najmoćnijeg čovjeka VMRO-a, Aleksandra Protogerova, a koje je poslao Alek Vasiljev znan i kao Alek Paša. Potonji je naime bio utjecajni vođa četničkih bandi unutar VMRO-a. Ivan Vanča Mihajlov se do 1928. osvetio ubojicama i stavio pod svoju kontrolu organizaciju koju su podržavali desničarski režim Aleksandra Cankova i kasnije, ponešto opreznije, Vlada Andreja Ljapčeva u Bugarskoj, ali i Mussolinijeva Italija. Više o ovim temama v. u I. BANAC, *The National Question in Yugoslavia*, 321 – 325 [300 – 304]; Andrew Rossos, *Macedonia and the Macedonians. A History*, Stanford, 2008., 149. O važnoj temi povezanosti fašističke Italije i VMRO-a opširno je pisao Stefan TROEBST, *Mussolini, Makedonien und die Mächte, 1922–1930. Die „Innere Makedonische Organisation“ in der Südosteuropapolitik des faschistischen Italien*, Köln, 1987.

⁸² SRB-AJ, MUP KJ, f. 24, „VMRO“, 53 – 54; R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 216 – 217; Nada KISIĆ KOLANOVIĆ, Ivan Vanča Mihajlov: makedonski revolucionar uskraćen za domovinu i korijene, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 34, br. 1, Zagreb, 2002., 110 – 113; J. J. SADKOVICH, *Italija i ustaše 1927.–1937.*, 29; Željko KARAULA, Pismo vođe VMRO-a Todora Aleksandrova Stjepanu Radiću 1924. godine, *Arhivski vjesnik*, god. 51, br. 1 (2008), 313 – 323. Jedan je od predstavnika VMRO-a na sastanku s predstavnicima Hrvatskog emigrantskog komiteta u Beču (koji je, slično hrvatskom slučaju, bio središte makedonske emigracije u međuraću) bio i Protogerov. Stefan TROEBST, *Das makedonische Jahrhundert. Von den Anfängen der nationalrevolutionären Bewegung zum Abkommen von Ohrid 1893–2001. Ausgewählte Aufsätze*, München, 2007., 61–75; A. SUPPAN, *Jugoslawien und Österreich*, 387 – 388.

⁸³ HR-AHAZU, JO, kut. 60, Trumbićev zapis od 13. 11. 1928.; B. KRIZMAN, Trumbićeva misija, 186. Kirov je Trumbiću izrazio i divljenje za hrvatsku kulturu, posebice povijest Dubrovnika.

protiv makedonskog autonomizma, a što su hrvatske novine uvijek bile spremne registrirati, Pavelić si je otvorao vrata prema Bugarskoj.⁸⁴ U Skoplju je 5. prosinca 1927. započeo proces protiv dvadesetorice mladića, pretežito studenata, s optužbom da pripadaju omladinskoj organizaciji (Mladeška makedonska tajna revolucionarna organizacija) povezanoj s VMRO-om koja je imala zadatak poticati revoluciju u Makedoniji. Puniša Račić, tada narodni zastupnik, bio je tijekom procesa stalno prisutan na sudu, a Pavelić, koji je tom prilikom po svemu sudeći stupio u kontakt s talijanskim konzulom u Skoplju, bio je jedan od odvjetnika optuženih. Na kraju procesa 17. prosinca potonji je održao govor u kojemu je nijekao vjerodostojnost svjedoka i autentičnost dokaza, ističući (ironično, imajući u vidu njegove kasnije poteze) da u Kraljevini SHS postoje razne manjine, pa tako i Bugari koji se ne mogu samo zbog nacionalnog podrijetla smatrati veleizdajnicima.⁸⁵ A odmah je nakon atentata na Radića istaknuti pristaša Aleksandra Protogerova u VMRO-u, Naum Tomalevski, zagovarao oružanu pomoć hrvatskom pokretu radi pokretanja revolucije, dok su se u Makedoniji i dalje redali atentati i terorističke akcije, dijelom, kako je smatrao britanski vicekonzul u Skoplju, i pod talijanskim utjecajem.⁸⁶

Kontakti s fašističkom Italijom

U percepciji režima u Beogradu, nezadovoljene aspiracije Italije prema Kraljevini SHS od kraja Prvog svjetskog rata svoj su korijen imale u njezinu geografsko-političkom položaju i imperijalističkim snovima zasnovanima na povijesnim argumentima.⁸⁷ Doista, nema nikakve sumnje da su svi putovi,

⁸⁴ O pojačanom teroru beogradskog režima prema makedonskom pokretu nakon 1927. godine v. Nada BOŠKOVSKA, *Das jugoslawische Makedonien 1918–1941. Eine Randregion zwischen Repression und Integration*, Wien, 2009., 72 – 91. Kao primjer izvještavanja hrvatskih novina o prilikama u Makedoniji v. Cvatuće prilike u Macedoniji i Crnoj Gori, *Hrvat*, br. 2642, 26. 10. 1928.

⁸⁵ A. PAVELIĆ, *Putem hrvatskog državnog prava*, 34 – 39; A. PAVELIĆ, *Doživljaji*, II, 149 – 155, 330 – 336; B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 21 – 23; N. BOŠKOVSKA, *Das jugoslawische Makedonien 1918–1941*, 77 – 79. Pavelić će tek kasnije upoznati Ivana Vanču Mihajlova, kako se iz navedenih izvora jasno vidi, a suprotno tvrdnjama u N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Ivan Vanča Mihajlov*, 113.

⁸⁶ Godina 1928. bila je u Makedoniji, doduše, u usporedbi s prijašnjim godinama, nešto mirnija. V. S. TROEBST, *Mussolini, Makedonien und die Mächte, 1922–1930*, 350; I. BANAC, *The National Question in Yugoslavia*, 323 [302]; N. BOŠKOVSKA, *Das jugoslawische Makedonien 1918–1941*, 80 – 91. Poziv Tomalevskog na oružani ustanak u Hrvatskoj opovrgava navodne tvrdnje jugoslavenske historiografije da je KPJ jedini uputio poziv na revoluciju nakon atentata na Radića u Narodnoj skupštini. Usp. N. JOVANOVIĆ, *Prilog proučavanju odjeka atentata*, 63 – 67, 71 – 73; J. J. SADKOVICH, *Italija i ustaše 1927.–1937.*, 62.

⁸⁷ SRB-AJ, MUP KJ, f. 24, „Razne propagande“, poglavlje „Italijanska akcija i propaganda“, 4. Doduše, vrijedi napomenuti da je neprijateljski odnos bio obostran te da se Kraljevina SHS jednako upuštala u poticanje subverzivne djelatnosti protiv Italije. J. J. SADKOVICH, *Italija i ustaše 1927.–1937.*, 17.

kojima je Pavelić kročio u drugoj polovini 1928. godine, bili popločani beskompromisnošću i nasiljem te da su vodili u Rim.

Ni prema fašističkoj Italiji Pavelić nije probijao led nego je iskoristio mrežu dugogodišnjih veza hrvatskih političara i aktivista s Rimom.⁸⁸ Iako nisu vjerovali da Hrvatski emigrantski komitet i grupa Sarkotić imaju snažnijeg utjecaja u Hrvatskoj, talijanski su fašisti jedino unjima imali potencijalne hrvatske saveznike protiv Kraljevine SHS, s obzirom na Radićevo vehementno odbijanje veza s Rimom. Štoviše, preko njih su mogli stupiti u kontakt s Trumbićem i Pavelićem. U svibnju 1927. Sarkotić je Carlu Petrucciju, tajniku talijanskog poslanstva u Beogradu, izložio plan uspostave samostalne Hrvatske putem revolucije koju bi podržala Italija, u zamjenu za „talijansko-hrvatski *condominium*“ u Dalmaciji, gospodarsku suradnju i Jadransku konfederaciju na čelu s Italijom.⁸⁹ Gotovo istovjetni program izložio je Frank grofu Ercoleu Duriniju di Monza, talijanskom diplomatskom predstavniku u Budimpešti, a isto je učinio i Pavelić (koji je tijekom lipnja i srpnja 1927. bio u Rimu na povratku s Kongresa gradova u Parizu), i to članu Velikog fašističkog vijeća, Robertu Forgesu Davanzatiju. U programu se zahtijevala nezavisnost Hrvatske koja bi obuhvatila Bosnu i Hercegovinu, ali ne i tadašnje dijelove Italije s hrvatskim stanovništvom te su potonjoj bile obećane široke gospodarske i strateške koncesije.⁹⁰

Godine 1928. Mussolini je bio u završnoj fazi učvršćivanja fašističkog režima putem fašizacije državnog aparata, a upravo te godine talijanska obavještajna služba preuzima na sebe zadatak sustavne propagande u cilju iredente, što su do tada obavljala razna neformalna iredentistička udruženja. Kako se talijanska vanjska politika sve više okretala prema Balkanu, atentat na Radića otvorio je mnoge mogućnosti za privlačenje hrvatskih političara Rimu.⁹¹ Mussolini je već u srpnju 1928. tražio da ga se potanko izvještava o razvoju stanja u Kraljevini SHS, odnosno Hrvatskoj, a Perčević je tada uvjeravao svoje talijanske kontakte da se u Hrvatskoj sprema dizanje ustanka te ih je nagovarao da se povežu s Pavelićem. Međutim, kada se sredinom srpnja Italo Zingarelli, ataše za tisak pri talijanskom poslanstvu u Beogradu, sastao s predstavnicima HSS-a (Mačekom i Josipom Predavcem) i Hrvatskog bloka (Trumbićem, Pavelićem i Šufflayem),

⁸⁸ Osim hrvatskih političara i aktivista (Frank, Sarkotić, Perčević i dr.), koji tijekom dvadesetih godina održavali kontakte s talijanskim političarima i službenicima, jer su ponajprije od Italije očekivali pomoć u stvaranju samostalne Hrvatske, čak je i Svetozar Pribičević početkom 1928. slao određene signale u Rim. J. J. SADKOVICH, *Italija i ustaše 1927.–1937.*, 33, 35.

⁸⁹ *I documenti diplomatici italiani* (dalje: DDI), 7.V, Nr. 554; J. J. SADKOVICH, *Italija i ustaše 1927.–1937.*, 38.

⁹⁰ DDI, 7.V, Nr. 273, Nr. 286, Nr. 313, Nr. 324; 7.VI, Nr. 213; B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 9 – 16; J. J. SADKOVICH, *Italija i ustaše 1927.–1937.*, 38 – 40.

prvi su bili suzdržani u pogledu daljnjeg razvoja političke situacije, za razliku od potonjih koji su iznosili radikalna očekivanja. Takva će podijeljenost ostati i sljedećih mjeseci unutar hrvatskog pokreta. Fašistička Italija podupirala je hrvatske separatističke snage, ali je s jedne strane sumnjala u njihovu snagu i odlučnost, a s druge se plašila da će one doći pod prevladavajući utjecaj Njemačke ili Mađarske.⁹²

Nije samo HSS pod Mačekovim vodstvom bio oprezan prema talijanskim namjerama. Dopisnik *Obzora* i književnik Bogdan Radica početkom studenog posjetio je Rim gdje ga nisu srdačno dočekali samo književni, nego i fašistički politički krugovi, a svoje je dojmove podijelio s Trumbićem.⁹³ Iako su u Rimu vladale „velike i popularne simpatije“ za hrvatsko pitanje, Radica je bio uvjeren da talijanska politika želi raskomadati Kraljevinu SHS i stvoriti „malu Hrvatsku s kojom bi mogli raditi što hoće“. Zbog toga je potrebno biti „oprezan i iskoristiti raspoloženje Italije za Hrvate za našu stvar iako Italija gleda ono pitanje sa gledišta svojih interesa“. Radica je razgovarao s političarem i publicistom Landom Ferrettijem, zatim Dinom Grandijem, podtajnikom u ministarstvu vanjskih poslova, „a sve je bilo gotovo da ga primi i Muss[olini], ali su omele svečanosti“. U Rimu se mogao jasno osjetiti „bijes protiv Beograda i Pariza“, a to je Radici potvrdio Grandi koji mu je povjerio da se odnosi s Beogradom nisu nimalo poboljšali ratifikacijom Nettunskih konvencija te da

⁹¹ SRB-AJ, MUP KJ, f. 24, „Italijanska akcija i propaganda“, 7 – 8; J. J. SADKOVICH, *Italija i ustaše 1927.–1937.*, 16, 48 – 55. Ovdje svakako treba napomenuti da se Trumbić dvaput (6. i 29. studenog 1928.) u Parizu sastao s bivšim talijanskim premijerom Francescom Nittijem. Potonji mu je povjerio da se talijanska opozicija fašizmu ne može organizirati te da će pravi mir u Europi nastati kada Mussolinijev režim bude srušen jer će on za sobom povući sve europske diktature (Španjolsku, Mađarsku, Rumunjsku i Albaniju) koje se oslanjaju na njega. Po Nittiju su Mussolinijevi osvajački snovi usmjereni na Francusku, ali se zbog njezine jačine i teškog vanjskopolitičkog položaja Italije okrenuo Kraljevini SHS. Međutim, „Talijani ne mogu biti osvajači. Njihova siromašna zemlja i veliki broj upućuju ih na mir“. HR-AHAZU, JO, kut. 60, Trumbićev zapis od 29. 11. 1928.

⁹² DDI, 7.VI, Nr. 458, Nr. 462, Nr. 464, Nr. 469, Nr. 494; 7.VII, Nr. 4; J. J. SADKOVICH, *Italija i ustaše 1927.–1937.*, 66 –76. Trumbić je u razgovoru sa Zingarellijem rekao da je njegov federalizam samo maska za separatizam. Međutim, kako je pokazano u ovome radu, Trumbić tijekom svoje diplomatske misije nije posjetio Rim unatoč Schoberovim naznakama da će mu tamo ponuditi pomoć, a bio je najiskreniji u Parizu i Londonu gdje je učvrstio svoje federalističke političke koncepcije.

⁹³ HR-AHAZU, JO, kut. 60, Trumbićev zapis od 11. 11. 1928.

⁹⁴ HR-AHAZU, JO, kut. 60, Trumbićev zapis od 11. 11. 1928. Nettunske konvencije, sklopljene 20. srpnja 1925., rješavale su nesređena bilateralna pitanja između Italije i Kraljevine SHS, a išle su u prilog prvoj, dopuštajući, primjerice, talijanskim državljanima da se naseljavaju 50 kilometara od zajedničke granice, talijanskim ribarima da ribare na istočnoj jadranskoj obali te štiteći interese talijanskih veleposjednika u Dalmaciji. Ratifikacija Nettunskih konvencija, kojoj se žestoko protivio SDK, postala je vruće pitanje neposredno prije atentata u Narodnoj skupštini, a provedena je 13.

poboljšanja u odnosima neće biti „sve dotle dok Beograd ugrožava Italiju u tajnoj vezi sa Francuskom“.⁹⁴ Italija ne pretendira na Dalmaciju niti želi razbiti Kraljevinu SHS, tvrdio je Grandi Radici. Rim simpatizira hrvatsko pitanje, pa čak i Trumbićev federalizam jer bi njegovim ostvarenjem Hrvatska imala utjecaj na vanjsku politiku Kraljevine SHS što bi moglo poboljšati odnose s Italijom. Radica je pričao Trumbiću da je on „u Italiji poznat, uvažen i poštovan kao rodoljub i državnik“ te da veze s Talijanima „treba držati“ jer su one „dragocjene a vrlo su rijetke“, kao i da bi njihovim njegovanjem Hrvati postali vaga u vanjskopolitičkim odnosima i time Beograd „neće moći da nas mimoilazi“.⁹⁵ Međutim, Trumbić očito nije vjerovao Italiji niti je bio spreman (poput Mačeka te za razliku od Pavelića) prepustiti se laskavim obećanjima fašističkih političara jer je, po svoj prilici unatoč željama Pavelića, Sarkotića i Perčevića, zaobišao Rim tijekom svoje jesenske diplomatske misije.⁹⁶

Fašistička Italija vlastitim je imperijalističkim ambicijama pokušavala u svoju interesnu sferu uključiti područje Jadrana, Balkana i Podunavlja te je bila ključna točka koja je povezivala VMRO i Mađarsku u koncepcijama hrvatskih političara, kako onih koji su samo nastojali preplašiti Beograd tako i onih koji su imali stvarne separatističke namjere.⁹⁷ Osim što je Budimpešta bila sjedište Hrvatskog emigrantskog komiteta, nakon atentata na Radića, točnije, u listopadu 1928., Maček se, zahvaljujući Pavelićevim kontaktima, u Beču trebao sastati sa Sándorom Khuen-Héderváryjem, zamjenikom mađarskog ministra vanjskih poslova. U konačnici se sastao s generalnim direktorom Ureda za političke poslove mađarskog Ministarstva vanjskih poslova, barunom

kolovoza 1928. godine. Kralj Aleksandar tijekom boravka u Parizu izjavio je (prema Trumbiću) „da se odnošaji [s Italijom] nisu nimalo popravili nakon nettunskih konvencija. Sumnja da se ti odnošaji ne će popraviti i postati stalni. On je bio za nettunske konvencije, ali se je uvjerio da je to bila pogreška. Sa Italijom nije se *ništa postiglo*, a konvencije su izazvale nezadovoljstvo i uzrujanost i to *opravdanu* (nota bene) u Dalmaciji i u Sloveniji“. HR-AHAZU, kut. 60, Trumbićev zapis od 16. 11. 1928., Ante Trumbić, „Izvjestaš od 29. X. do 17. XI. 1928.“, 7 – 8; B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 36; R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 387; H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS-a*, 245.

⁹⁵ HR-AHAZU, JO, kut. 60, Trumbićev zapis od 11. 11. 1928.

⁹⁶ Zbog takva je opreznog stava prema Italiji, primjerice, Maček u fašističkim krugovima bio ocijenjen kao „naivan te neupućen u međunarodne probleme“. J. J. SADKOVICH, *Italija i ustaše 1927.–1937.*, 78.

⁹⁷ Ugovor o prijateljstvu potpisan je između Italije i Mađarske 5. travnja 1927., a prema njemu se Italija obvezala pomagati mađarske napore za revizijom nepovoljnog poslijeratnog mirovnog ugovora, dok se Mađarska obvezala pomagati Italiji u slabljenju Kraljevine SHS. Vuk VINAVER, *Jugoslavija i Mađarska 1918–1933.*, Beograd, 1971., 344; Petra HAMERLI, *Croatian Political Refugees Living in Emigration in the Interwar Period: The Case of the Croatian Political Refugees in Hungary*, *Hungarian Historical Review*, god. 6, br. 3 (2017), 627.

Gaborom Aporom, ali, po svemu sudeći, zbog opreznosti obje strane, nije došlo do uspostavljanja čvrstih veza.⁹⁸

USPOSTAVA ŠESTOSIJEČANJSKE DIKTATURE KRALJA ALEKSANDRA KARADORĐEVIĆA I PAVELIĆEV ODLAZAK U INOZEMSTVO

Zbog zaoštavanja političke situacije i represivnih mjera beogradskog režima prema kraju 1928. godine, stanje u Kraljevini SHS nije bilo više posve sigurno ni za ugledne političare poput Trumbića.⁹⁹ Dojučerašnji je „glavni aranžer“ zagrebačkih prvoprosinačkih demonstracija Gustav Perčec početkom prosinca (zajedno s Jelićem) brzo nestao iz Zagreba, a u siječnju je iz glavnog grada Hrvatske otišao „zauvijek, jer se više u nj nije povratio pošto je u emigraciji silovitim načinom odpućen na drugi svijet“.¹⁰⁰ Beogradski režim zaplovio je „punom parom“ vodama „makedonizacije Hrvatske“ što se ogledalo u zabranjivanju zborova i skupština SDK-a, a i Zagreb je takoreći dobio svoju „Obznanu“, kako je Trumbiću javljao njegov nekadašnji osobni tajnik Pavle Ostović. Naime, kralj Aleksandar umirovio je dotadašnjeg velikog župana Zagrebačke oblasti Petra Zrelca zbog blagosti, a za vršitelja njegove dužnosti postavljen je pukovnik Vojin Maksimović.¹⁰¹ Međutim, policija je bila zabrinuta jer mladići koji su uhićeni 1. prosinca „nikako ne nastoje da se izvlače i izmotavaju, kao što to obično demonstranti rade“ već tvrde da bi

⁹⁸ Budimpeštu je u svibnju 1927. godine uspješno posjetio Anton Korošec, a ubrzo nakon toga i Pavelić koji poput drugih hrvatskih političara sa separatističkim namjerama također nije uspostavio čvrste kontakte zbog opreznosti mađarske Vlade. A. PAVELIĆ, *Doživljaji*, II, 184; T. STOJKOV, O spoljnopolitičkoj aktivnosti, 309; L.J. BOBAN, *Maček i politika HSS-a*, I, 25; V. VINAVER, *Jugoslavija i Mađarska*, 360, 391 – 392; B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 11 – 12; J. J. SADKOVICH, *Italija i ustaše 1927.–1937.*, 77 – 78.

⁹⁹ HR-AKOST, BO, f. 20, „Kerubin Šegvić Frani Buliću, 27. 12. 1928.“ Prema ovome je pismu Trumbić nakon povratka u Zagreb pripovijedao kako je francuska Vlada „došla u trag Korošćevim emisarima poslanim u Francusku da slijede Trumbića i kako su mislili, da ga ubiju. Oni su danas uhapšeni u Parizu, i nastoji se da stvar zabašure“. U jednom je ranijem pismu (HR-AHAZU, JO, kut. 60, „Ivan Perčević Anti Trumbiću, 8. 12. 1928.“), kako je napomenuto, Perčević javio Trumbiću da nad njim u inozemstvu budno paze „srpski detektivi“.

¹⁰⁰ HR-DAZG, IP, kut. 3, „Era Heinzl“, str. 2. Perčec i Jelić otišli su iz Zagreba 6. prosinca 1928., a oboje su se vratili i ilegalno živjeli u Zagrebu da bi državu definitivno napustili u siječnju 1929. godine. Perčec je ubijen početkom 1935. nakon poznate afere s Jelkom Pogorelec. B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 51, 260 – 261; M. JAREB, *Ustaško-domobranski pokret*, 65, 71 – 72, 251 – 255.

¹⁰¹ HR-AHAZU, JO, kut. 60, „Pavle Ostović Anti Trumbiću, 8. 12. 1928.“; R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 423; B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 44; B. JANJATOVIĆ, *Karadorđevićevska centralizacija*, 68.

ponovno isto učinili, neprestano kličući slobodnoj Hrvatskoj u zatvoru. Zbog takvih bi naznaka beogradski režim mogao početi provoditi politiku čvrste ruke s Jankom Bedekovićem na čelu. Ionako siromašna država, smatrao je Ostović, srlja ravno u ekonomsku propast, dijelom zato i što je protiv beogradskog režima organiziran i čitav pokret hrvatskih privrednika.¹⁰² Upravo je ta posljednja činjenica bila razlog Trumbićeva optimizma, jer „iako su na ušću Save i Dunava tvrdokorni poput biblijskog Faraona“, kako je Šegvić javljao Buliću krajem studenog, u Parizu i Londonu je njegova misija uglavnom polučila svrhu te se kretala u pravcu gospodarskog pritiska na Beograd.¹⁰³

Naime, jedan od prisnih zagrebačkih pouzdanika kralja Aleksandra, rukovodilac Jugoštampe i glavni urednik *Novosti* Anton (Toni) Schlegel još je za vrijeme Trumbićeva boravka u Londonu od R. W. Seton-Watsona saznao da su „politički i privredni engleski krugovi“ bliski britanskoj Vladi spremni poduprijeti SDK. Ti su krugovi bili zabrinuti nedjelovanjem Beograda protiv „mađarofilskih“ frankovaca,¹⁰⁴ a u zamjenu za smirivanje stanja u Kraljevini SHS založili bi se za promjenu Vidovdanskog ustava, federativno preuređenje države prema povijesnim pokrajinama, ali i „kulturnim, ekonomskim i socijalnim

¹⁰² HR-AHAZU, JO, kut. 60, „Pavle Ostović Anti Trumbiću, 8. 12. 1928.“ Janko Bedeković bio je ozloglašeni šef zagrebačke policije u nekoliko navrata u međuraću. Josip Horvat o njemu je zapisao, među ostalim, da „čim bi politički barometar pao, kao vjesnik politike ‘čvrste ruke’ preko noći bi osvanuo u Petrinjskoj ulici ‘Jankić’. (...) Bedekovićeve su metode terora širile stravu, no stravu koja je radala novu mržnju. Činilo se ‘da su pod vladavinom toga terora iscrpljena sva sredstva legalne političke borbe. Teror bijaše poglavit na hrvatskom području; svakako bio je tu sistematski, intenzivno provođen. Dobio je time izrazito protuhrvatsku notu. Čutio se i u samom Beogradu. (...) Dakako, Bedekovićev je sadistički terorizam bio kralju poznat. U posljednjoj svojoj audijenciji kod Aleksandra dr Dežman je spomenuo da Bedekovićeve metode stvaraju zlu krv, sramote režim i državu, na što se Aleksandar na nj oštro okomio drastično rekavši: ‘Zahode čistiti ne mogu dati nadbiskupu Baueru. Za prljave poslove moram imati ljude koji to razumeđu’“. J. HORVAT, *Zapisi iz nepovrata*, 309 – 310.

¹⁰³ HR-AKOST, BO, f. 20, „Kerubin Šegvić Frani Buliću, 30. 11. 1928.“ Sredinom prosinca u Zagrebu se s predstavnicima SDK-a (Mačekom, Pribičevićem i Predavcem) sastao i britanski poslanik u Beogradu Howard William Kennard čijem je posjetu dan veliki publicitet u hrvatskim novinama. On je bio primljen od zagrebačkog gradonačelnika te je tom prilikom razgovarao s poznatijim ličnostima poput Ivana Meštrovića, Milana Čurčina, Svetozara Rittiga, ali i Ante Pavelića. Potonji je znatno kasnije ocijenio taj posjet posve beznačajnim. HR-AKOST, BO, f. 20, „Kerubin Šegvić Frani Buliću, 25. 12. 1928.“; A. PAVELIĆ, *Doživljaji*, II, 189 – 191; LJ. BOBAN, *Maček i politika HSS-a*, I, 26.

¹⁰⁴ HR-HDA, ĐŠ, kut. 38, letak „Hrvati i Hrvatice!“, 5. 12. 1928. Spomenuti letak, koji je posve sigurno potjecao od pravaške mladeži, na desetogodišnjicu prosinačkih žrtava pozivao je na „borbu i osvetu“, poručujući da se hrvatski narod beogradskom režimu neće ni ukloniti ni pokloniti. U skladu sa starozavjetnim načelom krvne osvete, letak je prijetio „odrodima, koji se usude suprotstaviti ideji hrvatske slobodne i samostalne države“.

potrebama“ pojedinih krajeva. Schlegel je situaciju u državi ocjenjivao vrlo teškom te je kralju predlagao „intervenciju Krune“, obrazovanje Vlade „jakih ličnosti bez parlamenta i van parlamenta“ te stručnog i nezavisnog državnog aparata. „Jake ličnosti“ je, pak, kralju Aleksandru predložio Drinković, imenujući, osim dakako sebe, bankara Stanka Švrljugu (kao predstavnika hrvatskih financijskih krugova), Josipa Smodlaku, Milivoja Dežmana, odvjetnika Ivana Bulića, kao i druge uglednike od kraljeva povjerenja, poput Šurmina.¹⁰⁵

Trumbićevi su planovi, unatoč njegovoj sveprisutnosti u Zagrebu, zbog djelovanja kralja Aleksandra vrlo brzo počeli propadati.¹⁰⁶ Bilo je jasno „da će u najskorije vrijeme nastati velika promjena“,¹⁰⁷ ali će tu promjenu hrvatski pokret dočekati rascijepjen jer dok je SDK pod Mačekom odbijao suradnju sa srbijanskim strankama, sve više se okrećući kralju kao rješenju državne krize i želeći da se stranke Hrvatskog bloka uklope u HSS, Pavelić je očekivao raspad Kraljevine SHS.¹⁰⁸ Iskoristivši blagdansko vrijeme, koje je inače prekinulo redovite nedjeljne sastanke HFSS-a u redakciji stranačkog glasila, *Hrvata*, ali i povlačenje DS-a iz Vlade, kralj je „dao mig“ premijeru Korošcu da dâde ostavku, što je on i učinio 30. prosinca. Zatim je u audijenciju pozivao stranačke prvake, među njima i oba predsjednika SDK-a, Mačeka i Pribićevića, koji su mu predložili intervenciju u cilju formiranja nepolitičke Vlade koja bi revidirala Vidovdanski ustav i provela federativno preuređenje države, po načelima rezolucije Koalicije od 1. kolovoza. Međutim, umjesto toga i pod krinkom tobože nepremostivih razlika u predlaganju rješenja državne krize među političkim strankama, kralj Aleksandar je 6. siječnja 1929. posve ukinuo

¹⁰⁵ B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 44 – 48. Ove činjenice koje govore o spremnosti britanske Vlade da neizravno podupre SDK, posve opovrgavaju Bobanove zaključke da je Trumbićeva diplomatska misija bila neuspješna te da je „položaj Koalicije u inozemstvu bio nepovoljan“. LJ. BOBAN, *Maček i politika HSS-a*, I, 25 – 27. Slično je i Pavelić kasnije iskripljeno tvrdio da su „vanjski svijet“ i „javno mnijenje“ osuđivali atentat na Radića, ali da je to „bilo sve!“ A. PAVELIĆ, *Doživljaji*, II, 177. Kao primjer istaknutog hrvatskog političara koji je podržavao beogradski režim treba spomenuti i Šurmina koji je, pak, „izvor svih nevolja“ Kraljevine SHS u ovo vrijeme vidio u podjeli Hrvata i Srba prilikom izbora za Ustavotvornu skupštinu koja je donijela Vidovdanski ustav, a kao rješenje zagovarao je izbornu reformu. V. Izvor naših nevolja, *Politika*, br. 7404, 1. 12. 1928.

¹⁰⁶ HR-AKOST, BO, f. 17, „Ante Trumbić Frani Buliću, 1. 1. 1929.“: „Za ove blagdane nisam mogao otići iz Zagreba. Sad zimi nije baš ni ugodno putovati u Dalmaciju, gdje nema peći, osim one nebeske koja nas uvijek ne grije. Mislim da prije Uskrsa neću doći, nu do svršetka ožujka nije daleko.“

¹⁰⁷ HR-AKOST, BO, f. 20, „Kerubin Šegvić Frani Buliću, 11. 12. 1928.“

¹⁰⁸ HR-DAZG, IP, kut. 3, „Spis br. 62“, str. 1 [I. PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, 229]; V. MAČEK, *In the Struggle for Freedom*, 114 – 116 [116 – 117]; LJ. BOBAN, *Maček i politika HSS-a*, I, 31 – 33; B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 45. Inače je Pavelić bio vidno razočaran Mačekom pasivnim držanjem u ovo vrijeme. HR-AHAZU, JO, kut. 60, „Ante Pavelić Anti Trumbiću, 31. 10. 1928.“; B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 32.

Vidovdanski ustav i u manifestu „Mome dragom narodu. Svima Srbima, Hrvatima i Slovencima“ objavio osobnu diktaturu, čime je nastupio „čas, kad između Naroda i Kralja ne može i ne sme više biti posrednika“.¹⁰⁹

Poznato je da je Maček u prvi mah pozdravio proglašenje Šestosiječanjske diktature s izjavom „lajbek je raskopčan“ jer se ponadao, potaknut i kraljevim riječima te ukidanjem Vidovdanskog ustava, da će nastupiti reforme koje će omogućiti „da Hrvat bude gospodar u svome domu, u svojoj slobodnoj Hrvatskoj“.¹¹⁰ Manje je poznato, međutim, da je beogradski režim (ponajprije preko novog ministra Drinkovića) pokušao prvotni optimizam u Hrvatskoj predstaviti kao simpatiziranje diktature. To je Maček vrlo brzo pokušao prekinuti kada je uvidio da diktatorska Vlada nije nepolitička, istaknuvši da su u nju ušli političari iz bivše vladajuće Koalicije, dok ministri hrvatske nacionalnosti nisu ušli u nju s odobrenjem SDK-a.¹¹¹ Hrvatski su ministri i dalje bili optimistični, pa je Frani Buliću njegov sinovac Ivan Bulić javljao da kralj „mnogo polaže na saradnju Hrvata“, da je navodno njegov „korak u masama dobro primljen“, kao i da će se sve „sprovadati obzirno i spremati novo uređenje koje ufam da će biti na

¹⁰⁹ S. PRIBIĆEVIĆ, *Diktatura kralja Aleksandra*, 83 – 89; V. MAČEK, *In the Struggle for Freedom*, 121 – 124 [123 – 125]; R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 425 – 427; Ivan MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb, 1993., 188 – 189; LJ. BOBAN, *Maček i politika HSS-a*, I, 33 – 36, 41 – 43; B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 50 – 51. U diktatorskoj Vladi premijer je bio general Petar Živković, ministar financija Stanko Švrljuga, ministar socijalne politike te zastupnik ministarstva trgovine i industrije Mate Drinković, ministar politike i voda Oton Frangeš, ministar vjera Tugomir Alaupović, a Anton Korošec postao je ministar saobraćaja. O reakcijama službenih krugova u Francuskoj, Velikoj Britaniji, Italiji i Njemačkoj, kao i diplomata tih država, na uvođenje osobne diktature kralja Aleksandra u Jugoslaviji v. V. VINAVER, *Jugoslavija i Francuska*, 153 – 154; Živko AVRAMOVSKI, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji. Godišnji izvještaji Britanskoga poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. I, Beograd, 1986., 587 – 594, 613 – 614, 621; D. B. ĐOKIĆ, *Elusive Compromise*, 72 (99); *DDI*, 7.VII, Nr. 150, Nr. 172; *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945*, B.11, Nr. 23. O djelovanju srbijanskih stranaka u smjeru uvođenja diktature i njihovim reakcijama na nju v. Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd, 1970., 539 – 547.

¹¹⁰ HR-DAZG, IP, kut. 1, „Ustaška politika s ukradenim mađarskim lajbekom. Bezglavnik kao orator, plagijator i falsifikator!“ U ovome je spisu Peršić tvrdio da je Mačekova izjava o lajbeku, od tada pa nadalje od strane Pavelića nepravredno izrugivana, bila usmjerena upravo na budućeg Poglavnika jer ju je baš on prvi javno bio upotrijebio, a zapravo je bila upozorenje Paveliću da još pričekava s emigriranjem. Međutim, tvrdi Peršić, Pavelić je morao emigrirati jer se protiv njega u policiji nagomilala gomila dokaza, ponajprije u vezi Perčecove uloge u nasilnim demonstracijama 1. prosinca 1929. pred zagrebačkom prvostolnicom, a koja je išla „za užetom Pavelićevoga vrata!“ Za samu Mačekovu izjavu v. Za ostvarenje ideala hrvatskoga naroda, *Narodni val*, br. 9, 8. 1. 1929.; V. MAČEK, *In the Struggle for Freedom*, 123 – 124 [124]; B. GLIGORIJEVIĆ, *Demokratska stranka*, 545 – 546.

¹¹¹ Sastavljena vlada nije nepolitička, *Narodni val*, br. 11, 9. 1. 1929.; Hrvatski narod ostaje kod svojih zahtjeva, *Hrvat*, br. 2700, 8. 1. 1929.; LJ. BOBAN, *Maček i politika HSS-a*, I, 44 – 48.

zadovoljstvo Hrvata“. Frane Bulić je, međutim, smatrao da diktatura nije „ništa dobro. To je samo Trojanski konj za dovesti Hrvate“.¹¹²

S obzirom na to da je proglašenje diktature u korijenu srezalo sve planove koji su računali s vanjskopolitičkim pritiskom na beogradski režim u cilju federativnog preuređenja države, nije iznenađujuće da Trumbićeva prvotna reakcija na potez kralja Aleksandra nije bila optimistična poput Mačekove. U redakciji *Hrvata* se 6. siječnja 1929. sabralo desetak federalista, među njima Trumbić, Šegvić i Peršić. Trumbić je čitajući kraljeve ukaze tiho komentirao da je diktatura „krupna stvar“ za koju se ne zna gdje će završiti, a time je i opasna po diktatora. Ali i njima je ulijevalo nadu ukidanje Vidovdanskog ustava i imena hrvatskih ministara, pri čemu je posebno Šegvić bio dobre volje, praveći lice „kao da više toga zna, ali ne smije ili neće govoriti“.¹¹³ Sljedećeg se dana Trumbić našao u društvu s Meštrovićem, Rittigom i Drinkovićem. Potonjega je poslao kralj Aleksandar da ispita stanje u Hrvatskoj nakon proglašenja diktature, a Trumbić mu je povjerio da je diktatura „možda jedini mogući način da se dođe do rješenja, ako Aleksandar bude uistinu imao odvažnosti i ako je dovoljno širokih pogleda i ako je shvatio bit jugoslavenske ideje“. Kralj je zauzvrat Meštroviću lukavo izjavio da je htio Trumbića „uvesti“ u Vladu, ali je smatrao da bi on to odbio, a Drinković je proširio glas da HFSS podupire Vladu, što je Trumbić preko Peršića u *Hrvatu* ipak ljutito opovrgavao.¹¹⁴

Kao odgovor na diktaturu, a možda i predosjećajući zabranu Stranke, Trumbić je, po svemu sudeći u dogovoru s Mačekom, 11. siječnja sazvao sastanak vodstva Stranke na kojem je predložio da HFSS prestane s radom te da svi federalisti prijeđu u HSS, što je jednoglasno prihvaćeno. Međutim, na sljedećem sastanku 14. siječnja nastupio je ključni trenutak kada je na njega „banuo“ Pavelić koji je opširno iznosio (u konačnici prihvaćeni) prijedlog da treba odustati od fuzije dok je Trumbić „pognute glave slušao, bilo mu neugodno, osjećao se nekako blamiran“. Sljedećih je dana Trumbić pustio vijest da se povlači iz politike kako bi ga diktatorski režim ostavio na miru, a djelovanje HFSS-a službeno je zabranjeno 20. siječnja, zajedno

¹¹² HR-AKOST, BO, f. 20, „Ivan Bulić Frani Buliću, 16. 1. 1929.“; HR-NSK, R 7978/A/6, Vinka Bulić, „Dnevnik II/1“, 198; LJ. BOBAN, Prilozi za biografiju, 199 – 200.

¹¹³ HR-DAZG, IP, kut. 3, „Spis br. 62“, 1 – 2 [I. PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, 229 – 230]. Šegvića je inače Drinković kao budući ministar u novoj Vladi sredinom prosinca spasio od zatvora na koji je bio osuđen u sporu sa splitskom obitelji Grisogono, odnijevši u Beograd pomilovnu molbu koju je kralj Aleksandar „obećao riješiti čim prije“. I doista je potonji ubrzo naredio da se Šegvićeva „stvar (...) riješi povoljno“. HR-AKOST, BO, f. 20, „Kerubin Šegvić Frani Buliću, 11. 12. 1928.“, „Kerubin Šegvić Frani Buliću, 25. 12. 1928.“

¹¹⁴ HR-DAZG, IP, kut. 3, „Spis br. 62“, str. 3 [I. PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, 230]; I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, 183, 190; LJ. ANTIĆ, Hrvatska federalistička seljačka stranka, 208 – 210.

sa zabranom svih ostalih političkih stranaka.¹¹⁵ Daljnje raslojavanje hrvatskog pokreta vidjelo se u to vrijeme ponajviše u Zagrebu jer se proglašenjem diktature očekivala ostavka gradonačelnika i raspuštanje gradskog zastupstva, ali je kralj Aleksandar ipak dopustio da oni ostanu na svojim mjestima. To je hrvatskim strankama otvorilo dilemu između ostajanja na svojim mjestima, što bi se moglo interpretirati kao pristajanje uz diktaturu, i davanja ostavke, što bi, pak, značilo mirno prepuštanje pozicija eksponentima režima. Federalisti s Trumbićem na čelu zalagali su se za davanje ostavki, frankovci na čelu s Vladimirom Prebegom i Franjom Hrustićem zalagali su se za ostanak da spriječe „veće zlo“, a s potonjima su se složili „radićevci“ i time donijeli prevagu. Međutim, na novom zasjedanju gradskog zastupstva nisu se pojavili zastupnici HSS-a ni dio zastupnika HSP-a koji su radije htjeli sačuvati moralni integritet kritizirajući gradsku upravu, čime su svjesno kompromitirali zastupnike HFSS-a koji su nastavili rad u zastupstvu.¹¹⁶ Doduše, tada su svi gradski zastupnici, za razliku od većine građana Zagreba, primijetili da je Pavelić „iščeznuo zadnjih dana“.¹¹⁷

Detalji sâmog odlaska Ante Pavelića iz Hrvatske u historiografiji su već dobro poznati. Prešao je državnu granicu Kraljevine SHS i Italije u noći 19. siječnja preko Sušaka, prosljedio u Veneciju i sljedećeg dana stigao u Beč.¹¹⁸ U Hrvatsku će se, suprotno početnim zamislima o kratkotrajnom boravku u inozemstvu, a

¹¹⁵ HR-DAZG, IP, kut. 3, „Spis br. 62“, 2 – 3 [I. PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, 231]. Peršić je Pavelićeve postupke tumačio dvojako, s jedne strane strahom HSS-a da bi ulazak političara, odnosno inteligencije iz Hrvatskog bloka potisnuo „radićevsku ‘gospodu’“, a s druge strane time da su vodeći hrvatski političari smatrali „oportunim“ zadržati više stranaka. Pavelićevi su postupci, međutim, bili određeni sada već nepremostivom razlikom u političkim koncepcijama ne samo prema vodstvu SDK-a nego i Trumbićevu HFSS-a. To je natuknuo i Maček u svojim memoarima, *In the Struggle for Freedom*, 116 [116 – 117].

¹¹⁶ HR-DAZG, IP, kut. 3, „Spis br. 62“, 3 – 4 [I. PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, 231]; LJ. BOBAN, *Maček i politika HSS-a*, I, 46 – 47; S. FERHADBEGOVIĆ, *Prekäre Integration*, 316 – 317; G. HUTINEC, *Djelovanje zagrebačke Gradske uprave u međuratnom razdoblju*, 107 – 108.

¹¹⁷ HR-DAZG, IP, kut. 3, „Spis br. 62“, 4 [I. PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, 231]. Ili, kako je to formulirao J. HORVAT, *Zapisi iz nepovrata*, 304: „Ante Pavelić još je sudjelovao u žalobnim manifestacijama prigodom Radićeve smrti i nitko nije ni zapazio da se izgubio iz Zagreba nakon proglašenja diktature.“

¹¹⁸ Detaljnu je analizu dosadašnje historiografije i utemeljene zaključke po pitanju Pavelićeva emigriranja i kasnijeg stvaranja ustaškog pokreta dao M. JAREB, *Ustaško-domobranski pokret*, 72 – 79. Svakako vrijedi istaknuti, u kontekstu različitih političkih koncepcija Pavelića i Mačeka, da je Pavelić navodno jedino Mačeku od svih hrvatskih političara priopćio odluku da odlazi, ali tek na sâm dan odlaska. Pri tome se i Maček u svojim memoarima hladno odnosi prema činjenici da je Pavelić „otišao u emigraciju da vodi *svoju posebnu politiku* [istaknuo autor, op.]“. To svakako ukazuje na određenu distancu u odnosima dvojice političara, iako bi po samim navedenim izvorima zbog njihove memoarske naravi, a bez rekonstrukcije onovremenog konteksta, bilo nemoguće točnije odrediti koliko su njihovi kasniji odnosi utjecali na takve ocjene. V. MAČEK, *In the Struggle for Freedom*, 116 [116 – 117]; A. PAVELIĆ, *Doživljaji*, II, 205.

zasigurno ohrabren vanjskopolitičkim faktorima s kojima je bio u kontaktu i koji su htjeli iskoristiti slabosti Kraljevine SHS, vratiti tek u travnju 1941. godine, u posve drugačijim okolnostima, kako bi u stvarnost proveo krvavi plan čiji se prvi korijeni mogu pratiti već od druge polovine dvadesetih godina.

ZAKLJUČAK

U pola godine, koliko je proteklo od atentata na Stjepana Radića u Narodnoj skupštini do proglašenja Šestosiječanjske diktature, na hrvatskoj su se političkoj sceni nakon prvobitne površne homogenizacije sve jasnije očitovale različite koncepcije u pogledu budućnosti Hrvatske unutar Jugoslavije. Postojala je razlika između SDK-a koji je predvodio mnogobrojnu prečansku opoziciju beogradskom režimu i grupe malobrojnih, ali utjecajnih hrvatskih političara koji su podržavali politiku beogradskog režima. A unutar prečanske opozicije jasno su se nazirala dva pravca političkog djelovanja. Prvi je legitimistički pravac (HSS, SDS, HFSS) uglavnom dosljedno išao zakonitim putem zahtijevanja revizije Vidovdanskih ustava i federalističkog preuređenja države, zahtijevajući intervenciju kralja Aleksandra i vanjskopolitičke pritiske u tome smjeru. Drugi je nelegitimistički pravac (HSP uz suradnju „grupe Sarkotić“ i Hrvatskog emigrantskog komiteta) odbacivao suradnju s dinastijom Karađorđevića te je u cilju stvaranja samostalne Hrvatske aktivno radio na povezivanju sa stranim državama (Bugarskom preko VMRO-a, Italijom i Mađarskom) koje su htjele revidirati versailleski poredak i koje su stoga bile neprijatelji Kraljevine SHS. Pavelić se dosljedno kretao ovim drugim pravcem hrvatske politike unutar prečanske opozicije.

Prema kraju 1928. i početkom 1929. godine razlike između legitimističkog i nelegitimističkog pravca postaju sve izraženije. Kralj Aleksandar uvođenjem osobne diktature preduhitrio je Trumbićev uspjeh u poticanju utjecajnih britanskih političkih i privrednih krugova za potporom SDK-u. Time je eliminirao utjecaj koji su opozicijski hrvatski političari unutar države imali na vanjskopolitičke faktore, neiskreno im pružajući ruku putem hrvatskih političara, sada ministara u diktatorskoj Vladi, koji su podržavali politiku beogradskog režima. I u takvim je okolnostima SDK nastavio boriti se za svoje ciljeve legitimističkim pravcem, a Pavelićev odlazak i konačna odluka da ostane u inozemstvu nije značio časnog egzila u cilju herojske borbe za oslobođenjem jedinstvenog hrvatskog naroda. On je bio nastavak beskompromisne politike te je dobrim dijelom postao ostracizam kako njegove metode političke borbe, koje će sve više biti obilježene terorizmom, ne bi kompromitirale hrvatski narod u očima zapadnih demokracija.

Matko GLOBAČNIK

BETWEEN AN HONOURABLE EXILE AND OSTRACISM
INTERIOR AND FOREIGN POLITICAL CIRCUMSTANCES IN THE KINGDOM
OF SERBS, CROATS AND SLOVENES-THE CONTEXT OF ANTE PAVELIĆ'S
DEPARTURE ABROAD IN JANUARY 1929

SUMMARY

The article, by constellation research, and on the basis of numerous unpublished but also published sources and literature, sheds light on the context of the departure of a prominent member of the Croatian Party of Rights and the future head of the Ustasha Independent State of Croatia, Ante Pavelic, from the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes / Yugoslavia in January 1929. This context is an essential indicator of the mutual relationships between various representatives of significant directions in Croatian politics at the crucial moments of Croatian history after the establishment of the 6th January Dictatorship by King Aleksandar Karađorđević. The first section of the article deals with the internal political situation in Croatia in the period from the assassination of Stjepan Radić recognized as the political leader of the Croatian people in the National Assembly in Belgrade, to the diplomatic mission of the prominent Croatian politician Ante Trumbić abroad. This part of the paper emphasizes differences in political conceptions between prominent representatives of the Prečani opposition to the Belgrade regime, led by the Peasant Democratic Coalition, and few but influential Croatian politicians who supported the politics of the Belgrade regime. The article then deals with shedding light on the signs of a severe state crisis from the autumn of 1928 onwards. They were initially manifested in the conflicting goals of Trumbić's diplomatic mission in Vienna, Paris and London from October to December, and King Alexander's diplomatic mission in Paris in November 1928. The results of the November council elections in Split, which showed a setback for the regime parties, were yet another sign of a state crisis that culminated in particularly violent demonstrations in Zagreb in December 1928. Special attention was then given to the activities of Pavelić's potential foreign political allies in the fierce fight against the Belgrade regime. One of them was Bulgaria, which impacted the Yugoslav interior conditions through the Internal Macedonian Revolutionary Organization (VMRO), and Fascist Italy and Hungary also cooperated. The then connections between Croatian politicians and influential political circles of these countries are presented. These circles actively worked and collaborated

on the revision of the Versailles order in Europe, and thus became increasingly hostile to the Kingdom of SHS. The last part of the article describes the measures taken by the Belgrade regime in the preparation and the final declaration of the 6th January Dictatorship and the reactions of politicians to the increasingly heterogeneous Croatian political scene.

Along with the existing rift between the Prečani opposition and Croatian politicians who now openly supported the dictatorship, a growing split deepened within the Prečani opposition itself. The legitimate prevalent current, led by the Peasant-Democratic Coalition, wanted to resolve the Croatian issue by relying on the Karađorđević dynasty, from which sincere and fair co-operation was expected. On the other hand, a minor group, to which the Croatian Party of Rights belonged, wanted to resolve the Croatian issue by a violent struggle against the ruling Yugoslav dynasty and Serbian hegemony to create a completely independent Croatia. Pavelić consistently acted within the framework of the second current, and therefore his emigration was not an honourable exile with the aim of heroic struggle for the liberation of a unified Croat people. On the contrary, it became ostracism so that his methods of political struggle would not compromise the Croatian people in the eyes of Western democracies.

Keywords: Ante Pavelic, Ante Trumbic, Aleksandar Karadjordjevic, Peasant-Democratic Coalition, Croatian bloc, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Yugoslavia between the two wars, Great Britain, France, Internal Macedonian Revolutionary Organization (VMRO), Fascist Italy.